

Д-р Добри Минков¹

Развитие и характер на законодателството в България²

Преди шестдесет години - по време на Освобождението (1878 г.) - ние нямаше току-речи нито един закон; днес ние притежаваме закони почти по всички отрасли на правото. Всичкият този успех е осъществен в течението на шестдесет години. Понеже нашата задача не е да излагаме тук историята на многобройните закони, които през течението на това време са били издадени, то ще се ограничим с по-скромната задача да хвърлим един бегъл поглед върху историческото развитие на нашето гражданско и наказателно законодателство, или върху тъй нареченото наше частно право (*ius privatum*), в което влиза гражданското право в тесен смисъл, търговското право и гражданското съдопроизводство; и тази част от публичното право, която съставлява предмет на наказателното право, материално и процесуално, т. е. на наказателния закон и углавното съдопроизводство.

Правото, което е една от големите обществени сили, се развива безспирно в течение на времето. То е подчинено на законите за еволюцията. Главните фактори на неговото развитие са три: законът, съдебната практика и доктрината - или учението на правниците. Всички тия три фактора сътрудничат за неговия успех; тяхното действие обаче не е еднакво: съдебната практика и доктрината по-скоро допълват делото на законодателя. При това - развитието на правото не винаги следва един правилен ход. През известни периоди, особено през време на война, правото се развива бавно, а понякога дори неговото развитие не се забелязва; в друго време, ходът на това развитие се ускорява според настъпилите нужди, а главно под влиянието на успехите на науката и нейните нови приложения за удовлетворение нуждите на човека. У нас главният фактор за развитие на правото през последните шестдесет години е бил законът. Действието на този именно фактор върху развитието на нашето гражданско и наказателно право съставлява предмет на настоящето изложение. Влиянието на съдебната практика и доктрината ще бъде предмет на особено изложение.

При това нека веднага забележим, че отличителната черта в развитието на правото през последните шестдесет години - както у нас, така и другаде - е било един стремеж към покровителство на бедните класи и подобряването на тяхното физическо и морално положение. Възниква едно „ново право“, по-човечно и по-широко, което се разпространява от богатия към сиромаша, от владелеца към надничаря, от мъжа към жената, от бащата към детето - с една дума, едно право в полза на всички членове на обществото, което обезпечава на всеки един от тях дела в това право.

ГРАЖДАНСКО ЗАКОНОДАТЕЛСТВО

Граждански закони. Понеже до Освобождението (1878 г.) нашата страна съставляваше част от турската империя, в която беше в сила отоманския граждански законник, наречен Меджеле, и понеже за създаването на нов граждански законник се изискваше време, то по необходимост трябваше да се остави временно в сила у нас отоманския граждански законник до изработването на нов законник, и то доколкото разпореденията на въпросния законник не противоречаха на разпоредбите на Конституцията, на Органическия устав и на новия ред на нещата. По този начин отоманският граждански законник стана първият закон по гражданско право у нас. По форма и съдържание той е един първобитен законник. По система той не може да бъде отнесен нито към институционната, нито към пандектната система. По-скоро той съставлява сборник от казуистични правила по гражданско право, черпени от свещения закон на мюсюлманите. В различие от съвременните

¹ Председател на Кодификационната комисия към Министерството на правосъдието (1916-1931).

² Публ. в сб. „60 години българско правосъдие. 1878-1941 г. С., Министерство на правосъдие, 1941“.

кодекси, много от неговите норми са обяснени с примери. Освен това, той е непълен, тъй като в него липсва важния отдел за наследството, за поземлената собственост и семейното право. От друга страна, той съдържа не само чисто материално-правни постановления, но и значително число процесуални правила. Особено книги 14-16 излагат правила по процеса, доказателствата и съдебните решения. Този кодекс съставлява един от най-важните отдели на **Дестура** (*Corpus juris*), разделен е на 16 книги, които са разпределени на отдели и глави, и съдържа 1851 члена. Законникът се предшества от сто основни положения или правни начала, които съставляват неговата съществена част, а следващите 16 книги се считат като пояснение на основните начала. Всяка една от 16-те книги се предшества от един увод, съдържащ определения (дефиниции) на юридическите термини, които се срещат в съответната книга.

Отделните книжки на Меджелето съдържат: книга първа – за продажбата (чл. чл. 101 – 403); книга втора - за наема (чл. чл. 404 – 611); книга трета – за поръчителството (чл. чл. 612 – 672); книга четвърта – за прехвърлянето на дълг (чл. чл. 673 – 700); книга пета – за залога (чл. чл. 701 – 761); книга шеста – за поверяване на вещ за пазене (чл. чл. 762 – 832); книга седма – за даренията (чл. чл. 833 – 880); книга осма – за похищаване и повреждане (чл. чл. 881 – 940); книга девета – за запрещението, насилието и правото на предпочитание (чл. чл. 941–1044), книга десета - за дружествата (чл. чл. 1045—1448); книга единадесета - за пълномощието (чл. чл. 1449—1530); книга дванадесета за спогодбата (чл. чл. 1531—1571); книга тринадесета - за признанията (чл. чл. 1572—1612); книга четиринадесета - за процеса (чл. чл. 1613 —1675); книга петнадесета - за доказателствата (чл. чл. 1676—1783); и книга шестнадесета - за съденето и съдебните решения (чл. чл. 1784—1851).

Д-р Константин Стоилов Роден на 23 септември 1853 г. в гр. Пловдив. Назначен на 1-ви август 1878 г. за член на Пловдивския губернский (апелативен) съд, На 26.01.1879 г. е повишен за председател на Софийския губернский съд, след което се установява на адвокатска практика. Виден общественик, народен представител, министър-председател, министър на външните работи, министър на вътрешните работи, министър на пощите и телеграфите и неколккратно министър на правосъдието – през негово време се изработва Наказателният закон и редица правилници. Починал на 23. III. 1901 година.

От гореказаното става ясно, че Меджелето не може да има претенцията на граждански законник в съвременен смисъл на думата. То е било изработено от една комисия, състояща се от седем улеми (доктори по свещеното право), назначена в 1868 г. по заповед на

тогавашния турски владетел Абдул Азис и е черпено почти изключително от свещения закон (Шерията). При все това - много от неговите постановления си приличат с тия на Code Napoleon. Публикуването му е траяло около десет години: почнато е в 1869 г., а приключило в 1879 г. Основните начала и първа книга - за продажбата, са обнародвани през 1875 г., а останалите 15 книги са публикувани постепенно в течението на следните десет години и са поместени в първите три тома на Дестура³.

Отоманският граждански законник остана в сила у нас, докато постепенно бе заменен с наши закони, издадени по надлежния законодателен ред, предписан от Конституцията, а именно със Закона за настойничеството от 24. март 1890 г. Закона за лицата от 17. декември 1907 г., Закона за наследството от 25. януари 1890 г., Закона за задълженията и договорите от 5. декември 1892 г., Закона за имуществата, за собствеността и сервитутите от 7. февруари 1904 г., Закона за привилегиите и ипотеките от 26. януари 1908 г. и Закона за давността от 30. януари 1898 г.

Всички тия закони са заимствани от Code Napoleon чрез италианския граждански законник Codice civile от 1865 г. Възниква въпрос - защо нашият законодател не се е погрижил да създаде самобитен закон, основан на обичайното право, както е направено в някои други страни, а се е задоволил да заимства чуждо законодателство. Този въпрос не се засяга в докладите, с които проектите по въпросните закони са били внесени в Народното събрание, обаче не е мъчно да си обясним причините на това явление. Създаването на самобитен закон предполага съществуването на обичайно право и съдебна практика. А за събирането на обичайното право и за изработването на съдебна практика се изисква време. Между това, по време на приготвянето на въпросните закони, у нас не само не е имало сборници, каквито са били напр. сборниците на Дюмулен, Домат и Потие във Франция, разните „огледала“ (Spiegel) в Германия (така наречени, защото отразявали в себе си обичайното право), сборника на Пахмана в Русия (История кодификации гражданского права), тоя на Хубера в Швейцария (System und Geschichte des Schweizerischen Privatrechts), сборника на Богишича в Хърватско (Zbornik pravnih obi u juinih slovena) или тоя на Блякстона в Англия (Commentaries on the Laws of England), но у нас не е имало никакъв сборник - било по обичайното право, била по съдебната практика.

Известният изследовател на древното право - Хенри Съмнер Мейн - говори, че римският кодекс не е нищо друго, освен изражение на римските обичаи, които са съществували по онова време у римския народ.⁴ Но тези обичаи трябвало да се съберат и систематизират. Известно е, че голяма част от днешното английско право е обичайно право (Common Law), при всичко, че понятието, което ние имаме за обичайното право, значително се различава от понятието, което англичаните имат за това право, тъй като под обичайно право те разбират главно правото, основано на съдебни прецеденти или съдебни решения. Но ако днес англичаните би решили да кодифицират обичайното си право (което по тяхно уверение едва ли би било полезно), това не би представлявало голямо затруднение, тъй като те имат събрани пълни материали по своето обичайно право. Въпросът за кодифицирането на обичайното право и въобще за кодификацията на правото е бил обстойно и всестранно разискван в юридическата литература през миналия век - и в настоящето време този въпрос се счита за изчерпан. Известен е, между друго, шумният спор между Хайделбергския професор Thibaut и знаменития романист Савини в началото на миналия век. Тибо, горещ патриот, искал създаването на общогермански граждански кодекс. Савини, основателят на историческата школа на правото, със страст оспорвал ползата от кодификация и мислите си по този повод изложил в един вид манифест „Vom Beruf unserer Zeit für Gesetzgebung und Rechtswissenschaft (1814), а по-после и в своята System des romischen Rechts, а така също в основаното от него списание Zeitschrift für geschichtliche Rechtswissenschaft. Савини и основаната от него школа считали, че кодификацията означава смърт и неподвижност на правото. Те твърдели, че кодификацията е вредна, защото спира прогреса на правото със своите строги формули. Привържениците на Тибо възразявали, че ако обичаят представлява известни предимства, то тия предимства не могат да се равнят на предимствата на писания закон, защото правото, формулирано в закон, е ясно и всеки може да го знае. Времето показало, че тезата на Савини е погрешна. Неговият съвет не бил послушан дори в неговата родина. Учението на историческата школа е имало за последствие само това, че забавило

³ Пълна характеристика и оценка на Меджелето е обнародвана в немското списание Blätter für vergleichende Rechtswissenschaft und Volkswirtschaftslehre (годишнина 1921—1924).

Меджелето е преведено на няколко езика: на български, френски и гръцки. На френски език има няколко превода, от които най-добри се считат преводът на Николаидес, обнародван в Сборника на Aristarcliibeу, Legislation ottomane, 6-та част, Constantinople, 1881 г., и превода на George Young, обнародван в сборника, Corps de droit ottoman, 1905—1906, Oxford, Clarendon Press.

Сборникът на Aristarcliibeу (част шеста) съдържа интересни исторически сведения по изработването на кодекса.

⁴ Henry Sumner Maine. Ancient Law, London, John Murray, 1909 стр. 18.

изработването на общогерманския граждански законник. В наши дни Германия счита редактирането на гражданския си законник от 1896 г., влязъл в сила през 1900 г., като венец на своето обединение. Независимо от това, и от историческо гледище не се потвърждава учението на историческата школа, че правото всякога и всякъде е спонтанен продукт на страната, в която то трябва да упражни своята власт. Френският Code civil не е ли упражнил грамадно влияние върху законодателството на много страни? Интересни са в това отношение разсъжденията на автора на швейцарския граждански законник, проф. Хубер, който, ако и да стои на местна, национална почва, като разглежда задачите на законодателството (*Die Aufgabe der Gesetzgebung*), казва: „Всеки юридически институт в своя индивидуален вид израства и се развива на собствена почва и в продължение на векове. Никакво подражание, никаква доктрина, никаква фантазия не могат да заменят действителния живот. Но законодателството не трябва да се обръща в никаква китайска стена. Законодателят трябва да бъде запознат с правовия бит и на други народи. Чуждестранните кодекси могат да принесат грамадна полза особено когато правните институти на собствената страна са сходни с институтите на друга страна“⁵.

Още по-категоричен в това отношение е известният правоведец Лоран, който по същия повод казва: „Всеки народ трябва да стъкмява законите си според своите нужди, своите чувства и своите схващания, което обаче не значи, че ако ние намерим в друг народ някой закон, който да подхожда на нашите нрави, че не бихме могли и не би трябвало да му подражаваме. Между народите съществува обща връзка, въпреки различията в народността, която ги разделя. Частното право на различните народи клони към сближаване. Това сближаване ще бъде едно голямо благо, тъй като стълкновенията, които произлизат от различието на законодателствата ще се намалят; тогава вече няма да виждаме правосъдието да се мени от бряг на бряг на една река - и това, което е справедливо отсам планината, да се отхвърля като несправедливо в близката долина. Ако Паскал е имал право да се присмива на едно правосъдие, което се изменя заедно с границите, то трябва да признаем, че човешкото правосъдие, ако и несъвършено, непрестанно се усъвършенства“ (Laurent, *Avant-projet du Code civil*, стр. VIII).

Както и да е, но обичайното право днес почти навсякъде е заменено с писано право - с изключение на Англия и Съединените държави, където обичайното право още заема важно място. Обаче стремежът и в тия страни е към кодифициране на правото. Като се има предвид, от една страна, че обичайното право у нас не беше събрано и че за събирането му се изискваше време, а от друга страна, че нуждата от законоположения по гражданско право от ден на ден ставаше по-чувствителна, то лесно можем да си обясним защо нашият законодател при изработването на съответните закони по тази материя е прибегнал към заимствания от чуждо законодателство.

Остава да се обясни още един въпрос, а именно защо нашият законодател е предпочел френския граждански законник, *respective* италианския *Codice civile*, пред други граждански кодекси. В някои от докладите, с които съответните законопроекти по гражданско право са били внесени в Народното събрание, наистина се споменава, че италианският граждански законник е един от най-добрите, но в какво именно се състои неговото превъзходство не е достатъчно обяснено. Преди всичко трябва да забележим, че по време на приготвянето на въпросните законопроекти още не бяха се появили двата бележити кодекса от края на XIX век, а именно германския граждански законник от 18. август 1896 г. и швейцарския граждански законник от 10. декември 1907 г. Прекрасният унгарски проект от 1903 г. (*Gesetzentwurf eines bürgerlichen Gesetzbuches*) също не беше още привършен. Образованата в 1882 г. в Русия редакционна комисия по съставянето на „Проект гражданския уложение“ едва що беше почнала своите работи. Белгийската законодателна комисия (*Commission royale pour la revision du Code civil beige*) така също още не беше редактирала своите ценни трудове по ревизията на белгийския граждански законник.

По време на съставянето на първите наши законопроекти по гражданско право по-бележити граждански закони в света бяха: френският граждански законник от 1804 г., австрийският граждански законник от 1811 г., италианският граждански законник от 1865 г., пруският граждански законник от 1794 (*Allgemeines Landrecht*), саксонският гражд. законник от 1863 г., цюрихският гражд. законник от 1887 г., сръбският граждански законник от 1844 г., и руските граждански закони от 1832 г. (**Свод законов граждански**, том X, част първа). За приемането на руските граждански закони като образец при съставянето на нашите закони по гражданско право и дума не е могло да става, тъй като въпросните закони се отличават с

⁵ Huber Eugen. *Frlauterungen zum Vorentwurf*, стр. 6

голяма непълнота, казуистика и крайно несъвършенство на своята техника.⁶) Дори руската юридическа комисия, учредена през 1878 г. за изработване подготвителните работи по устройството на съдебната част в България, не е посмяла да ги препоръча. Неудовлетворителността на цялата система на руските граждански закони е послужила като основание за образуването през 1882 г. на редакционна комисия за съставянето на проект за руски граждански законник, който е бил завършен едва през 1905 г. Пруският *Allgemeines Landrecht*, известен повечето под название *Codex Fredericus*, без съмнение представлява предимства пред *Codex Maximilianus Bavaricus civilis* от 1756 г., но и той беше остарял, казуистичен и тежък по изложение. Наистина, той е една бележита творба, която съдържа следи от философските идеи на епохата, но същевременно съдържа и голямо число остарели обичаи от чисто германски произход. Саксонският граждански закон от 1863 г., удовлетворителен по форма и съдържание, е може би най-важното творение по гражданско право през първата половина на XIX век. Като модерно научно произведение, той смело е черпил от всички източници, които представляват нещо добро и полезно. Но както пруският *Landrecht*, тъй и саксонският граждански законник, като основани главно на местни обичаи, които са били добри за Прусия и Саксония, не са били пригодни за други страни. Цюрихският граждански законник от 1887 г. е заемал едно от почетните места сред европейските кодекси, съставен от известния публицист Блунчли и неговият знаменит заместник Д-р Шнайдер. Но и за този кодекс следва да се каже същото, което се каза за саксонския. Австрийският граждански законник от 1811 г., ако и да е бил на времето си един от най-добрите кодекси, като отразяващ в себе си напредничавите идеи на епохата, но за времето 1880-1900 той се явява остарял както по форма, така и по съдържание. Той е разделен на три части и по системата си може да се отнесе по-скоро към институционната система на Гай, която дели делото гражданско право на три части (*Personae, Res et Actiones*).⁷ В съществената си част той е една компилация на правила на римското право.⁸ Той е бил критикуван за недостатъци на неговата система, неговите дефиниции; а най-вече за отсъствието на социални идеи. И наистина, много от неговите постановления не отговарят вече на изискванията на времето. Това е било признато дори в сама Австрия, която в 1911 г. предприе една ревизия на кодекса, осъществена едва на 1. януари 1917 г., когато в него се внесоха значителни поправки, особено относно договора за наем на работа и относно договорната и деликатна отговорност, в основа на която легнаха ученията на правниците Pfaff, Strohal и Randa.⁹ Впрочем трябва да признаем, че този кодекс, въпреки всичко, съставлява законодателна работа, която разкрива една дълбока доктрина и широко чувство на справедливост. Може дори да се каже, че в някои свои части той и днес може да служи за образец.¹⁰ Тия негови достойнства са послужили като главно основание на новосъздадената чехословашка република да избере него за Образец при съставянето на своя най-нов проект за граждански закон.¹¹ Наистина, в него липсват постановления по важния институт *Actio Pauliana*, но тази материя е уредена в австрийското право с особен закон от 16. март 1884 г. *uber die Anfechtung von Rechtshandlungen, welche das Vermogen eines zahlungsunfahigen Schuldners betreffen* (Закон относно оспорването на правни сделки, които се отнасят до неплатежоспособен длъжник) или по-кратко *Anfechtungsgesetz*. Сръбският граждански законник, съставен през 1844 г. от Иован Хаджич, който получил юридическото си образование в Будапещенския университет, е едно съкратено издание на австрийския граждански законник, и нему са присъщи въобще достойнствата и недостатъците на тоя последния закон. Той също е разделен на три части: първата част (глава I до IV, §§ 1 до 181) е посветена на лицата, втората част (гл. I до XX, §§ 182 до 826) е посветена на вещите, а третата част (гл. I до IV, §§ 827 до 950) съдържа общи разпореждания върху личните и вещни права. Освен това, той съдържа един увод, който излага: 1-во правила върху гражданските закони изобщо (§§ 1 до 14) и 2-ро правила върху характерните черти на правосъдието и справедливостта в гражданските закони (§§ 15 до 35). Но той е непълен, тъй като съдържа около половината от постановленията на австрийския граждански законник. Този последният кодекс съдържа 1502 параграфа, когато сръбският в първото си издание от 1844 г. съдържа само 950 параграфа.¹² Вследствие на това

⁶ Тютрюмов, Гражданско право, 1922, стр. 10

⁷ Gaius. *Institutionum commentarii quatuor*, I, 8

⁸ Редакторите на австрийския граждански законник Мартини и Цайлер (Zeiller), професори във Виенския университет по естествено и римско право, бяха романисти, Цайлер е издал първия коментар на закона: *Comentar uber das allgemeine burgleriche Gesetzbuch* (Wien, 1811 – 1813).

⁹ Randa. *Die Schadenersatzpflicht, passim*

¹⁰ Unger. *System des Osterreichischen allgemeinen Privatrechts* I стр. 3 и след.

¹¹ Sedlacek. *Codification du droit civil en Tchechoslovaquie*, *Bulletin de la Societe de Legislation compare*, 1925, 5, стр. 24

¹² Впрочем, последното издание (трето от 1922 г., печатано в Белград) не се различава от първото издание на числото на параграфите.

съкращение сръбският граждански кодекс страда откъм точност и яснота.¹³

Сръбският⁶ граждански законник, както и неговия образец, е една компилация на римско право с тази разлика, че той съдържа и няколко оригинални постановления, от които заслужава да споменем: 1-во постановлението по наследственото право (§ 396), което осветява предпочитане на децата от мъжки пол пред тези от женски пол; 2-ро постановленията относно брака (§ 60 и след.), според които в Сърбия бракът може да бъде само религиозен, когато в австрийското право съществува и граждански брак; 3-то постановлението на § 409, според което извънбрачното дете не може да наследява *ab intestat* нито баща си, нито майка си, когато според § 754 от австрийския законник извънбрачните деца могат да наследяват дори *ab intestat* майка си. Но главната разлика между сръбския и австрийския граждански законник се състои в това, че първият установява института на семейната община или задруга, която в кодекса образува цяла глава - (глава 15-та от втората част на законника, §§ 507 до 529). Редакторът на сръбския законник Иован Хаджич открил задругата в сръбското обичайно право и я въвел в кодекса. Но сръбският граждански законник съвършено изменил колективния характер на собствеността в задругата, като я свел към римската квиритска собственост, тъй като § 492 осветява правото на делба, а §§ 515 и 521 признават на всекиго от членовете на задругата право на разпореждане било с актове приживе, било с актове *causa mortis*.¹⁴ Със закон от 5-17. май 1864 г. и 7-19. май 1868 г. в сръбския граждански законник били внесени някои изменения и допълнения, в които се отразява духа на *Code Napoleon*. Такова е напр. постановлението на § 303.а, което въвежда в Сърбия така наречения *Actio Pauliana* — Павлиянски иск, който не се съдържа в гражданския законник от 1844 г. - по простата причина, че и австрийският закон не е съдържал постановления относно *Actio Pauliana*. Тази материя в австрийското право, както видяхме, се урежда днес с особен закон от 16. март 1884 г.

На реда си, френския граждански законник *Code civil* известен повече под названието *Code Napoleon*, ако и да носи доста ранна дата (1804 г.), в епохата, за която се касае, беше запазил в значителна степен своето обаяние. Наистина, той вече не беше предмет на ония преувеличени хвалби, с които първоначално го обсипваха дори неговите съставители, които бяха го нарекли „безсмъртен кодекс“, „скрижали на завета“, „писания разум“, „всемирния морал, достоен за свещена почит“, „кодекс, който ще бъде цитиран в течението на векове“.¹⁵ Но все пак, поради някои негови ценни качества, а главно поради голямата яснота, с която беше редактиран, той запазваше едно от най-видните места сред европейските кодекси. Вън от това, *Code Napoleon* беше преминал от Франция в Европа и дори в Америка. Той стана граждански законник в Италия, Белгия, Холандия, Баден, Насау, Варшава, на свободните градове Данциг и Франкфурт на Майн, Вестфалия, Румъния, Испания, Португалия и няколко австрийски кантона. Някои народи, на които френските победи бяха го наложили през време на Наполеоновите войни, счетоха за необходимо да го задържат дори и след като извоюваха своята независимост. Така именно стана в Белгия и Великото Херцогство Люксембург.¹⁶ Съществените принципи, които бяха легнали в основата на този кодекс, бяха принципите на личната свобода, заедно с последиците на тази свобода, закрилата на частната собственост и пълното равенство на гражданите пред закона.

Въпреки безспорните достойнства на този кодекс, в течението на половин век от появяването му бяха възникнали многобройни контроверси по повод на прилагането му. През това време правната наука и съдебната практика бяха посочили някои негови недостатъци, когато в 1865 г. се появи италианският граждански кодекс. Изготвянето на този последния кодекс е траяло повече от четиридесет години. Изработен от най-добрите италиански законоведи, със съдействието на магистратурата и парламента, италианският кодекс е могъл да бъде поздравен като творба, достойна за „латинския гений“, и без съмнение - в много отношения той представлява предимства пред *Code Napoleon*. Историята на италианското гражданско право до издаването на *Codice civile* е твърде интересна и ако и да има известна връзка с нашата тема, поради малкото място, с което разполагаме, не ще можем да встъпим тук в изложение по този предмет.

¹³ Prof. Peritich. L'Evolution du droit civil en Serbie Livre du cinquantenaire.

¹⁴ Prof. Petrich, loc. cit., стр. 308.

¹⁵ Locre. La legislation civile de la France, том 21, стр. 169. – Сам Наполеон беше казал: „Моята слава се състои не в това, че съм спечелил 40 сражения. Ватерло ще заличи спомена за толкова победи, но онова, което нищо не може да заличи, онова, което вечно ще живее, е моят *Code Civil* (Montholon). - Тьер, в своята *Histoire du Consulat*, нарича *Code Napoleon* „Кодекс на модерния цивилизован свят.“

¹⁶ Maxim Leroy. Le Droit nouveau, стр. 6.

Теодор Теодоров

Роден на 14. III. 1859 г. в гр. Елена. На 24. август 1883 г. бива назначен за зам.-прокурор при Софийския окръжен съд. На 7. I. 1884 г. – повишен за прокурор при същия съд, а на 18. II. 1886 г. бива повишен за член на Софийския апелативен съд. През 1887 г. се установява на адвокатска практика. По-късно той е вече народен представител, министър на финансите и министър на правосъдието, като през негово време се изработва Търговският закон, Законът за наказателното съдопроизводство от 1887 г. и др. Починал на 5. август 1921 година.

Ще се ограничим да споменем само, че в първата половина на XIX век в Италия бяха издадени няколко граждански законници, от които по-важни са: кодексът на двете Сицилии (*Codice pel Regno delie Due Sicilie*) от 21. март 1819 г.; кодексът на Парма от 1. юли 1820 г.; Сардинският граждански законник от 20. юни 1837 г., известен повечето под названието *Codice civile Albertino*, по името на тогавашния сардински крал Карло Албертино, и гражданският законник на Модена от 25. октомври 1851 г., известен под названието *Codice Estense*. Всички тия законници бяха съставени по образа на *Code Napoleon*.¹⁷ От тях особено внимание обърна на себе си Сардинският кодекс, главно поради магистралния отдел по земеделието и режима на водите, изработен от италианския правоведец Джованети, чиято бележита творба в тази важна област на правото е станала класическа. Още при самото свое появяване, италианският граждански законник привлече вниманието на правниците и стана предмет, особено във Франция и Белгия, на дълбоки проучвания. Известният френски правник Paul Gide се произнася за него така: „В обширното дело на своето обновяване Италия е извършила реформи може би по-увлекателни и по-бляскави, но нито една от тях няма такава дълбоко значение и особено не може да бъде толкова дълговечна, защото, смело може да се каже, че каквато съдба и да очаква Италия в бъдеще, законодателният акт от 1865 г. няма да загине безследно и сам по себе си ще заслужи на правителството, което го е издало, благодарността на потомството.” (P. G i d e. *De la legislation civile du royaume d'Italie*) Друг френски професор и бележит правоведец Теофил Юк (Ние), като излага в своето класическо съчинение *Le Code civil italien et le Code Napoleon*, че знаменитите редактори на италианския граждански законник са успели да вникнат с необикновена мъдрост и с пълно съзнание на обществените нужди във всичките преобразования, които е било необходимо да се извършат, в заключение казва: „От научна гледна точка италианският граждански законник има особена важност: в него са събрани по всеки предмет и са съгласувани твърде сполучливо всички данни на теорията и практиката; постановленията за сервитутите, за наследството, за ипотечната система могат да бъдат предложени като образци за бъдещите законодатели на другите европейски държави.” (Ние, том първи, стр. 366). На реда си, известният правоведец Лоран се произнася за същия законник така: „Италианският граждански кодекс е бележита творба, която на всяка страница носи печата на италианския гений, роден за правото.“ (Laurent, *Avant-projet de revision du Code civil*, стр. VIII).

Всички единодушно прогласяват високата научна стойност на италианския граждански законник и наистина не може да се откаже, че в сравнение с *Code Napoleon* той съставлява същински прогрес. Рамките на едно изложение като настоящето не позволяват да влезем в подробности относно предимствата на *Codice civile*. Ще се задоволим да забележим само, че

¹⁷ Sclopis. *Storia della legislazione italiana*, том II, стр. 447.

този кодекс е използвал напълно успехите, които в течението на половин век са били осъществени в доктрината и съдебната практика във Франция и Италия. Като пример на внесените в него подобрения ще споменем най-напред постановленията, които уреждат действието на чуждестранните закони върху националната територия, или частното международно право. Тия постановления резюмират последната дума на науката по материята. Заслужава да отбележим също по-удовлетворителното уреждане на родителската власт и настойничеството. В отдела за имуществата, собствеността и сервитутите постановленията на Code Napoleon значително са подобрени в кодекса от 1856 г. В него особено място е отредено за съсобствеността и владението, когато във френския кодекс важният институт за владението се излага инцидентно, под рубриката за давността. Заслужава да отбележим така също по-рационалното изложение на въпроса за водите, който представлява такъв голям интерес за земеделието. По този предмет са възпроизведени разумните постановления на Codice Albertino, за които споменахме по-горе. В уреждане на начините за придобиване на собствеността и на другите вещни права, както и в отдела за наследството, особено относно извънбрачните деца и съпругата, италианският кодекс внася подобрения, внушени от чувство на справедливост. Подобни подобрения могат да се посочат и относно законната или запазена част, формата на завещанията и договора за дарения. В отдела за задълженията и договорите също са направени важни преобразования, особено относно солидарната отговорност за причинената вреда *ex delicto*, наема на изполица и чрез възстановяване на римското правило *dies interpellat pro homine*. В отдела за привилегиите и ипотеките са осъществени още по-важни реформи, като, от една страна, е намалено числото на привилегиите, а от друга страна, в основа на ипотеките е бил положен принципа на публичността и специалността, които са оказали такова благотворно влияние за развитието на кредита въобще и на поземления кредит в особеност.

Основните начала на този кодекс могат да се сведат към следните: 1-во равенство пред закона, 2-ро покровителство на личната свобода и обезпечение на неприкосновеността на правото на собственост. Към това трябва да прибавим, че италианският кодекс стои по-близо до своя първоизточник - римското право – отколкото до Наполеоновия кодекс; той е бил по-добре съгласуван със съвременните нужди на гражданския живот и удовлетворява по-добре общите начала на науката, а при това е изложен в по-строга система и написан на съвременен език.

Освен това италианският кодекс има предимството на краткост: при все че в него са въведени отдели, които не съществуват във френския кодекс, каквито са: за владението изобщо, за правото на съсобственост, за транскрипцията. Той съдържа всичко **2147** члена и **12** предварителни общи правила, или всичко **2159** члена, докато френският граждански законник съдържа **2281** члена, без да броим множество допълнителни закони, които не са влезли в кодекса.

От гореизложеното става ясно, че нашият законодател не само не е сгрешил, но напротив досущ мъдро е постъпил, като е избрал италианския граждански законник за образец и източник при изработването на своите законодателни творби по гражданско право. При това едва ли е нужно да прибавим, че всичко казано за предимствата на италианския граждански законник има пълно приложение към нашите закони по гражданско право, тъй като те почти всички са черпани от италианския граждански законник, а някои от тях дори са буквален превод на постановленията от този законник.

Един от най-ранните наши закони по гражданско право е Законът за настойничеството, гласуван и приет от V-то обикновено народно събрание, в III-та му редовна сесия, на 13. септември 1889 г., утвърден с указ от 27. ноември 1889 г. под № 408 и обнародван в **Държавен вестник** от 24. март 1890 г. бр. 67. Ранното появяване на този не много голям по обем, но важен по съдържание закон се обяснява с належащата нужда, която се чувстваше от него. С този закон се уреди положението на тези лица, които, поради своето непълнолетие и лишение от родителски грижи, не могат сами да се грижат за своята личност и да извършват актове с правни последици. По този начин се попълни една чувствителна празнота в действащото наше законодателство. Истина е, че тая материя се урежда частично от някои постановления на отоманския граждански законник (чл. чл. 957-989), но тия постановления бяха недостатъчни и непълни. Истина е така също, че на 12. октомври 1881 г. Държавният съвет, който тогава съществуваше, се е занимавал със съдбата на малолетните и издал един така наречен „закон“ за настойничеството, но Върх. касационен съд с определението си от 24. септември 1886 г., държано по общо събрание, отказал на този акт качеството на закон и - трябва да признаем - съвсем основателно, по съображение, че не е издаден от компетентната законодателна власт, въпреки ясните и категорични постановления на чл. чл. 43 и 44 от Конституцията. Но независимо от това и поради непълнота на този така наречен

„закон“ се налагаше издаването на един нов закон, който да отговаря на изискванията на съвременното гражданско право и на нуждите на страната. Така нареченият закон от 1881 г. в много отношения беше непълен и недостатъчен. Преди всичко, в него не се предвиждаше поднастойник, който да действа вместо настойника, когато интересите на последния са в стълкновение с тия на малолетния; неговите наредби за съставянето и действаването на роднинския съвет бяха много кратки и непълни. Въпросът за недвижимите имоти на малолетния така също не беше сполучливо разрешен в него. В никой случай той не допускаше продажбата на недвижим имот на малолетния, колкото очевидно и да беше ползата от подобна продажба за малолетния и колкото интересите на последния да изискваха това; той не съдържаха никаква наредба относно освобождаването от настойничество. Всички тия непълноти се попълниха със съответните наредби на действащия сега закон за настойничеството и самият настойнически институт се постави на здрави основи.

Законопроектът за настойничеството, изработен от Министерството на правосъдието, съдържаше 128 члена. Той бе внесен в Народното събрание най-напред през ноември 1888 г. от тогавашния министър на правосъдието Д-р К. Стоилов, но поради липса на време не можа да бъде разгледан в същата сесия. Преработен и допълнен в някои свои части, той бе разпратен до всички съдии, прокурори и видни адвокати, за да направят своите бележки по него и да дадат своето мнение по съдържанието му. Мнозина от тях се отзоваха на поканата и представиха своите бележки, които образуват едно обемисто дело в Министерството на правосъдието. Тия бележки бяха подложени на обстойно обсъждане от специална комисия, наречена **юридическа комисия** при Министерството, и изработеният по тоя начин законопроект, ако и да е черпен главно от италианския граждански законник, явява се отчасти като дело на българската юридическа мисъл. Законопроектът бе внесен в Народното събрание на 21. ноември 1889 г. от тогавашния министър на правосъдието Д. Тончев. Разглеждането му почна на 31. октомври и бе привършено на 4. ноември същата година. Приетият закон, състоящ се от 154 члена, бе обнародван в Държавен вестник от 24. март 1893 г., брой 67.

През 1891 г. последва едно изменение на закона, обнародвано в Държавен вестник от 25. февруари 1891 г., брой 43. Изменението се отнася: 1-во до описите, които дотогава се извършваха от мировите съдии, а след това извършването им се възложи на кметовете, и 2-ро до назначаването на настойник на малолетните от мюсюлманско вероизповедание, като се предостави право на мюфтиите да назначават настойника.

През 1907 г. някои от наредбите на закона за настойничеството се отмениха с приетия от XIII обикновено народно събрание **Закон за лицата** от 17. декември 1907 г., който урежда материята за местожителството и местопребиваването, за отсъствието, за родството и произхода, за родителската власт, за запрещението, и по един изчерпателен начин урежда важния въпрос за гражданското състояние на лицата. Постановленията на този закон са заимствани от италианския граждански законник (чл. чл. 16—52, 59—239, 323—405). Законът е обнародван в Държавен вестник от 17. декември 1907 г., брой 273.

Законът за лицата не засяга важната материя за **юридическите лица**, т. е. частноправният въпрос за правоспособността и дееспособността на сдруженията, които имат политическа, научна, художествена, благотворителна, забавна или друга нестопанска (идеална) цел, както и посветените на една отделна цел установления (фондациите). Тая материя не беше уредена и в източника на нашия закон за лицата. Между това, уреждането ѝ по законодателен ред се чувстваше все повече, тъй като по предмета **в**ладееше голяма неразбория и между заинтересовани бяха възникнали дори препирни. Най-сетне, законът за юридическите лица от 20. април 1933 г., обнародван в брой 13 на Държавен вестник, дойде да удовлетвори и тази назряла нужда и сложи край на бъркотията, която царуваше по този предмет. Законът урежда подробно начина за придобиване качество на юридическа личност, правоспособността на юридическите лица, тяхната дееспособност — проявяването на волята им чрез уставно учредените органи и отношението на сдружниците спрямо трети лица, като не е пропуснал да предвиди и случаите на прекратяване и начините на ликвидиране имотите на сдружението. Особен отдел в него е посветен на фондациите, където за пръв път у нас се урежда една материя, по която положителното ни право не съдържаха никакво постановление. Законът за юридическите лица е черпан от модерните законодателства по предмета, главно от германския и швейцарския граждански закон.

Друг важен и от голямо значение закон е Законът за наследството от 1889 г., обнародван в Държавен вестник брой 20 от 25. януари 1890 г. Той дойде да запълни една насъщна нужда в правния ни живот. Поради липса на правила по наследството в действащия отомански граждански законник и поради забраната да се отказва решаване на делата под предлог, че

няма закони или че те са непълни, нашите съдилища в стремежа си да запълнят тая празнота решаваха ¹⁰ въпроси по наследственото право най-разнообразно. Едни от тях прилагаха постановленията на турския закон за наследството, който се съдържа в шерията, други прилагаха наследственото право, изложено в закона за земите, трети решаваха делата по 118-та Юстинианова новела; четвърти по правилата на сборника Арменопуло; пети по правилата на Кормчията (московско издание); шести — по наследственото право на Code Napoleon; седми — по народните обичаи, които до днес нито са събрани, нито са проучени. Новият закон тури край на тази неразбория. Принципите, залегнали в основа на този закон, са принципи на съвременното право. Възприето е началото, че наследството става по закон само в отсъствието на изрична воля на наследодателя. Други основни начала на закона са: равенство между мъжки и женски пол и схващане наследството като универсалност, при която имуществото на умрелия се наследява като юридическа цялост, като съвкупност от имуществени права и задължения.

Този закон обаче претърпя няколко изменения. Първото от тия изменения от 29. февруари 1896 г. се състои в приспособяване закона към нашите стопански условия. Наредбата на новите членове 240, ал. 2 и 246, ал. 2 има за цел да намали раздробяването на полските имоти, като предоставя право на наследника от мъжки пол да изкупува частта на наследник от женски пол. Второто изменение от 7. февруари 1906 г. внесе известно ограничение на принципа за равенство между наследниците от мъжки и женски пол относно наследяването на непокрити имоти (чл. чл. 21, 240, ал. 2 и др.). При това, заслужава да отбележим предишното положение, което законът създава за преживелия съпруг: той наследява наравно с частта на всяко дете, когато подир умрелия съпруг са останали повече от две деца, и половината от частта на всяко дете при две и по-малко деца (чл. 38). При това преживелият съпруг има законна или запазена част (чл. 97). Извънбрачните деца получават половината от частта, която би се паднала на законните деца (чл. 29).

Законът за наследството е така също заимстван от италианския граждански законник (чл. чл. 720-1906).

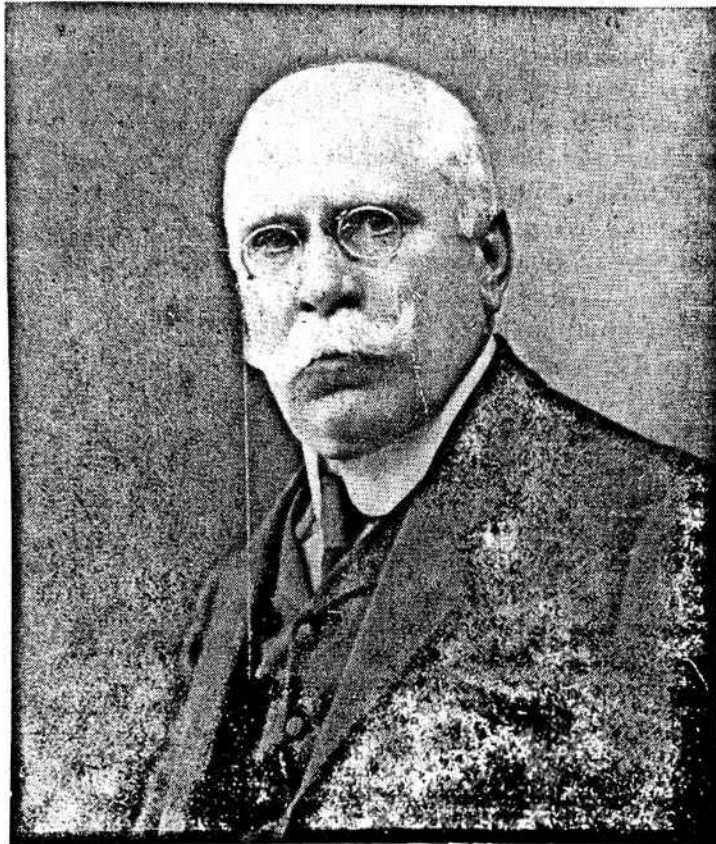
Един от най-важните и от голямо значение закони е тоя за задълженията и договорите, приет от VI-то обикновено народно събрание и обнародван в Държавен вестник от 5. декември 1892 г., брой 268. Законът е разделен на две части — обща част и особена част, посветена на специалните договори. Общата част, озаглавена за задълженията и договорите изобщо, както е известно, е най-теоретичната част от всички части на правото. Тя съставлява в гражданското право това, което теорията за ценността съставлява в политическата икономия — централният пункт на делата материя — главната област на правната логика. Същественият принцип, който е залегнал в основата на закона, е принципът за свободата на съглашенията или за договорната свобода (автономия на волята). Отличителните черти на закона са: научна класификация, стройна система, яснота и точност. Законът се състои от 668 члена, буквален превод на съответните членове на италианския граждански законник по материята (чл. чл. 1097—1931) с изключение на 15 члена (12, 220, 224, 299, 300, 301, 303, 304, 305, 306, 541, 542, 543, 544, 545), заимствани от испанския граждански законник, три члена (155, 225, 559), заимствани от швейцарския законник за облигациите, и един член (чл. 302) — от турски закон за земите. На 10. февруари 1904 г. чл. 140 на закона (относно Actio Pauliana) бе допълнена с известната новела, която съставлява алинея последна към същия член.

Законът за имуществата, за собствеността и сервитутите от 7. февруари 1904 г., обнародван в брой 29 на Държавен вестник дойде да запълни друга голяма нужда в правния ни живот. Той трябваше да отстрани ония примитивни правила на действащите в страната ни турски закони, които не само не отговаряха на икономическите и социални нужди на страната, но бяха в разрез с постановленията на нашия основен закон, който изрично провъзгласява принципа за неприкосновеността на собствеността (чл. 67). С влизането в сила на новия закон (1. септември 1904 г.), в страната се прекрати действието на турското законодателство (меджеле от 1869 г. и закон за земите от 1858 г.), което делеше недвижимите имущества на пет категории: мюлк, мирие, мефкуфе, метруке и меват. От датата на този закон в България има само едно право на собственост върху недвижимите имоти — собственост пълна, абсолютна, квиритска, *dominium plenum*. Впрочем, още преди тази дата, някои отделни законоположения и съдебната практика бяха премахнали всяко различие в разните категории на недвижимата собственост. Законът за имуществата, за собствеността и сервитутите така също е черпан от италианския граждански законник (чл. чл. 406—709). Във връзка със закона за имуществата, за собствеността и сервитутите, дължни сме да отбележим появяването на закона за етажната собственост от 15. февруари 1933 г., обнародван в брой 257 на Държавен вестник. Усиленият строеж през последните две десетилетия на

така наречените кооперативни строежи и причини от икономически характер, повикаха на живот една нова форма на собственост, наречена етажна собственост, според която отделни етажи и части от етажи на едно и също здание, фактически се признаваха за предмет на отделна собственост и че могат да се притежават от различни собственици. Но в начало царуваше голяма неяснота и неопределеност в тази материя, така щото в скоро време се почувства належаща нужда от закон, който да уреди правата и задълженията на притежателите на етажи и на части от етажи. Поменатият закон от 1933 г. дойде да удовлетвори тази нужда, като определи по един ясен начин предмета на етажната собственост - какво именно се разбира под части от етажи, както и състава на общите части с означение акцесорния характер на тия части. Освен това законът установи важното правило за така наречения учредителен договор, според който собствениците са длъжни да определят с писмен договор както отделната част на всеки един от тях, така и правата и задълженията си по отношение на общите части, а при това установи не по-малко важното правило, че собствениците на отделни етажи или части от етажи могат да се снабдят с нотариални актове, като не е пропуснал да преподаде точни правила относно прекратяването на съсобствеността. Като се има предвид, че етажната собственост е вече у нас едно общо явление, не може да се не признае ползата от уреждането ѝ по законодателен ред.

Отоманският граждански законник, ако и да съдържаше някои правила за Давността (чл. чл. 1660—1675), но тия правила бяха съвсем неудовлетворителни. Законът за давността от 18. декември 1898 г. запълни и този недостатък, като уреди тази материя по един задоволителен начин. Този закон е точен превод на съответния отдел от италианския граждански законник (чл. чл. 2105—2147) с изключение на чл. чл. 29—40, които са черпени главно от испанския граждански законник (*Código civile*, чл. чл. 1950—1965) с тази разлика, че срокът на обикновената придобивна давност по нашия закон е двадесет години (чл. 34), а тоя на придобивната давност, основана на добросъвестно владение и юридическо основание, е десет години (чл. 29).

Най-сетне, законът за привилегиите и ипотеките от 26. януари 1908 г., обнародван в брой 21 на Държавен вестник, дойде да уреди една от най-важните материи в нашето гражданско право. У нас няма вече тайни ипотeki. Всички ипотeki, законни и договорни, са публични и подлежат на вписване. Ипотеката няма действие, ако не ѝ се даде гласност (публичност) и не може да съществува - освен върху именно показани имуществва и за една определена сума (чл. 24). Двата съществени принципа, които са легнали в основа на нашата ипотечна система, са публичност и специалност. Това нововъведение внесе значително подобрене в ипотечния ни режим. Съдебната ипотека е отхвърлена като нецелесъобразна. Законът съдържа няколко твърде важни предварителни постановления относно прехвърлянето на вещните права (чл. чл. 1—6). Процедурата по вписването на ипотеките, заличаването на вписванията и очистването на недвижими имуществва от ипотека е опростена. Законът за привилегиите и ипотеките е

Димитър Тончев Роден на 26. октомври 1859 г. в гр. Калофер. През м. юни 1883 г. бива назначен за зам. -прокурор на Пловдивския и Пазарджишки окръжен съд. През септември с. г. е бил повишен за председател на наказателното отделение при същия съд, след което се установява на адвокатска практика. Виден общественик, той става многократно министър на железниците, министър на земеделието и търговията, министър на финансите и министър на правосъдието. През негово време се изработва Законът за задълженията и договорите, Законът за наследствата, Законът за настойничеството и Законът за гражданското съдопроизводство от 15. XII. 1891 г. Починал през м. октомври 1937 година.

заимстван също от италианския граждански законник с изключение на първите шест члена, относно прехвърлянето на вещните права, и чл. чл. 47—55, относно вписването законната ипотека на непълнолетния и запрещения, които са заимствани от белгийския закон за привилегиите и ипотеките от 16. декември 1851 година.

От гореизложеното става ясно, че ние сме на път към кодификация на материалното гражданско право. За осъществяването на тази задача остава да се допълни нашето семейно право със закон за брачното право и за имуществените отношения между съпрузи. Попълването на тази празнота е свързана с някои трудности, но тези трудности не са непреодолими. Известният изследовател на обичайното право у южните славяни, проф. Богишич, забелязва, че кодифицирането на семейното право е деликатна и опасна работа, тъй като и най-малкият недостатък в законната организация на семейството би компрометирал ползата от целия закон. „Ако Савини, казва той, в първата половина на миналия век е могъл да твърди, че науката в негово време не е стояла на висотата на положението, за да позволява кодифицирането на гражданското право, то днес ние с еднакво право можем да твърдим същото, поне колкото се отнася до семейното право на славяните.”¹⁸ И в подкрепа на своята теза проф. Богишич привежда сложността на семейните форми у южните славяни и недостатъчното проучване на тези форми. Без да оспорваме принципалното становище на неговата теза, ще забележим само, че нашето семейно право вече е било предмет на проучвания - по материята има съставени законопроекти - и не е далеч денят, когато и тази непълнота ще бъде запълнена.

Споменахме, че под влиянието на закона на съдебната практика и на доктрината, правото постоянно се развива и усъвършенства. Няма съмнение, че днешното наше законодателство по гражданско право, под влиянието на тези три фактора, ще претърпи изменения в смисъл на усъвършенстване. Ние оставяме на страна теоретичния въпрос за съвременната законодателна техника, която изисква точност, яснота и да се избягва употребяването на различни думи (термини) за едно и също правно понятие, както и една и съща дума за

¹⁸ Bogisic Baltazar. A propos du Code civil du Montenegro, стр. 9

различни понятия, като при това се има предвид, че „законът не е създаден да поучава; че той няма нужда да убеждава“¹⁹ Няма също да разглеждаме доколко са осъществими исканията, които Йеремия Бентам предявява от един добър кодекс, когато казва: „Не трябва никакво юридическо училище, за да го обяснява, никакви професори, за да го преподават, никакви особени глосатори, за да го разясняват, никакви казуисти, за да разкриват неговите тънкости. Той трябва да говори на познат език на всекиго. Всеки ще може да се съветва с него при нужда. Той трябва да се отличава от другите книги по своята по-голяма простота и по своята по-голяма яснот. Бащата на семейството, с текста в ръка, ще може да го преподава сам на децата си и да дава на неговите правила, проникнати от особен морал, силата и достойнството на обществения морал“ (Bentham, *Traite de Legislation civile et penale*, том 1, стр. 342). Няма така също да се спираме на друг един теоретичен въпрос за системата на модерния граждански кодекс. Вероятно е, че нашият законодател ще предпочете пандектната (германска) или така наречената Хуго-Хайзеровска система, по която са написани новите кодекси, пред институционната система, по която е разпределена материята в кодексите, от които са черпани нашите закони по гражданско право, тъй като пандектната система, без съмнение, е по-научна, въпреки острата критика, на която е подложена от именития правоведец Лоран, който казва, че „предпочита хиляди пъти системата на Code Napoleon от тази на германските правници“ (Laurent, *Principes*, том 8, § 435). Едва ли е нужно, от друга страна, да изтъкваме, че един граждански законник, за да има претенцията на пълнота и завършеност, трябва да съдържа точни правила относно действието на закона по време и място и неговото приложение, а особено относно частното международно право, в което са настъпили коренни промени под влиянието на модерните доктрини, на международните договори (конвенции) и решенията на международните конгреси.²⁰ Но вън от тия теоретични въпроси има други много по-важни задачи, които се налагат и чакат своето разрешение. Социалните явления значително са се изменили през последните десетилетия. Възникнали са нови идеи, които се налагат на законодателя. Много от правните понятия, които преди половин век са съставлявали основата на нашето юридическо образование, днес вече са изоставени или поне се оспорват. Основните принципи на френския граждански законник, които ние сме заимствали чрез италианския кодекс и които някога са съставлявали славата на френската революция, днес се явяват незначителни придобивки в сравнение с новите нужди и новите искания, които съвременният обществен живот предявява. Редом с индивидуалния елемент, който до сега е преобладавал при съставянето на гражданските закони, социалният елемент, като нова сила, предявява свои права, състоящи се преди всичко в ограничаване принципа на автономията на волята, който, прилаган безрезервно, се оказва вреден за обществото. Касае се за разширението на така наречените покровителстващи (протекционни) законоположения, които, ако и да се отнасят до частен интерес, имат за цел да покровителстват социално по-слабите — неспособни сами да се защитават в правния живот. Наистина, ние притежаваме закони за покровителстване на женския и детския труд, закон за хигиената и безопасността на труда, закон за обществени осигуровки, закон за осигуряване при безработица, които съставляват нашето така наречено социално законодателство, но тия лекове са недостатъчни. Гражданският закон трябва да даде по-широко място на модерните идеи за покровителство на слабите и за обществена солидарност. Социалната правда изисква преди всичко Договорът за труда да се уреди по начин, който производителната дейност на човека да бъде покровителствана от алчността и жаждата за обогатяване на спекулантите, а същевременно да обезпечава удовлетворение на най-важните нужди на работника. В това отношение може да служи за образец законодателството на Германия, Австрия и Швейцария, а особено това на Англия, която е надминала другите народи в социалното законодателство.

И други реформи се налагат. Относно покровителството, което обществото дължи на неспособните и морално изоставените деца, изисква се една по-активна намеса на законодателя. Модерната доктрина за „злоупотребление на правото“ (*abus du droit*, *Rechtsmissbrauch*), която от ден на ден печели повече привърженици, изисква напускане на старото правило *neminem loedit qui suo jure utitur*, или поне влагане на друго съдържание в това правило. Правното положение на извънбрачните деца ще трябва да се уреди по начин по-справедлив и по-хуманен. Общественият интерес, както и интересът на самите извънбрачни деца изисква едно по-хуманно третиране на последните. Правилото, което забранява диренето на бащата, ще трябва да се замени с противоположно правило: диренето на бащата трябва да се позволи, и то винаги и безразлично от какво съжителство е родено

¹⁹ Genya La technique legislative dans la codification civile moderne. Livre du Centenaire. стр. 1012

²⁰ Prof. Walker Gustav. Internationales Privatrecht. Wien, 1924. passim. Също Laurent. Avant-projet de revision du code civil. стр. 22 - 147

детето.²¹ Истинският морал изисква невинният да не бъде наказан заради вината или престъплението на другото. По материята за осиновяването, разумно и справедливо е да се даде възможност както на осиновения, така и на осиновителя да искат отменението на осиновяването, когато то се явява източник на горчивини и жестоки изпитания. В закона за имуществата, за собствеността и сервитутите, ползването от водните течения и тяхната двигателна сила ще трябва да се уреди по начин разумен и справедлив. Въпросът е за рационалното напояване на земята и използването на така наречените **бели въглища**, т. е. силата, която малките реки развиват и която в настоящето време играе такава важна роля в икономическия живот. Трябва да се даде на тази стопанска стойност нейното разумно назначение, което е социално и колективно.²² Законът за наследствата също ще трябва да се подложи на преразглеждане. Наследственото право на извънбрачните деца, чието припознаване е забранено, следва да се уреди съгласно с чувствата на справедливост. В интереса на селското стопанство, законът ще трябва да се допълни с разумни правила, които, от една страна, да ограничат крайното раздробяване на недвижимата собственост, а от друга страна, да уреждат нейното прегрупиране (комасация, чл. чл. 516 и 702 швейц. гражд. зак.). В Закона за задълженията и договорите така също трябва да се направят подобрения. Преди всичко общественият морал изисква да се не допуска използване на затрудненото положение или неопитността на другото за обезпечаване на имотна облага, която се намира в явна несъразмерност със сторената услуга. „Шиканът“ или „злоупотребата с правото“ също ще трябва да се забрани, както е направено в модерните кодекси. Постоянното заобикаляне на закона (*in fraudem legis agere*) е една от най-големите злини, които могат да сполетят едно общество, защото зачитането на закона е основата на обществения ред. И в това отношение законът трябва да се поправи, за да се попречи на заобикалянето му. Правилата за отговорността, както договорна (**responsabilite contractuelle**), тъй и деликтна (*delictuelle*), основана на понятието за **вина** (чл. 55 з. зад. дог.), ще трябва да се допълнят съгласно указанията на съвременната доктрина и съдебна практика, които разширяват основата за отговорност с въвеждането на нови понятия, като това за морална вреда и теорията за професионалния риск, която премества *onus probandi* относно вината от жертвата върху лицето, под надзора на което се намират неодушевените предмети, от които е произлязла вредата (чл. 58 з. за дълж. и дог.). Законът ще трябва да се допълни и с правила за неплатимоспособността или гражданската несъстоятелност (*deconfiture*), за задължението чрез едностранно волеизявление (*einseitiges Versprechen*), или, което е все едно, за едностранното волеизявление като източник на задължение (чл. чл. 82, 305, 657 и 793 герм. гражд. зак), за поемането на дълг от трето лице или пасивно прехвърляне на задължението (*Schuldubernahme*, чл. чл. 414—419 герм. гр. зак.), добре познати в доктрината юридически построения, за които нашите текстове не представляват никаква следа. От друга страна, настъпилите стопански промени след войната, а особено инфлацията, поставят въпроса за въвеждането в закона правила в смисъл на известната *Clausula rebus sic stantibus* (изменение на обстоятелствата), която от някое време съдилищата намират за възможно да прилагат дори в отсъствието на изричен текст в закона. Системата на действащия наш закон по материята за отсъствието (чл. чл. 7—25 з. за лицата) е твърде недостатъчна. Според тази система - онзи, който се е отдалечил от местожителството си, без да даде известие за себе си, не може никога да се предполага за умрял дори ако са изминали и 100 години от заминаването му или от последните известия, получени от него. Продължителното отсъствие на едно лице може да има последици по-гибелни, отколкото самата му смърт; при все това нашият закон, както и законниците, от които е той черпан, не допускат други лек, освен обявяването на отсъствие. Между това, обявяването на отсъствие, което преди всичко е свързано с една дълга и скъпа процедура, не произвежда почти никакви последици върху семейните права, а произвежда такива само върху имуществените права, и то твърде ограничени. Ближните на отсъстващия, които след една дълга процедура би поискали да бъдат въведени във владение на имотите, могат да се надяват да бъдат третираны като добросъвестни предполагаеми наследници само след изтичането на 33 или 35 години.

Наистина, през 1926 г. у нас се издаде един закон за изчезналите военни и граждански лица през време на последните войни и смутове, който закон отчасти отстранява недостатъците на действащите законоположения по предмета, но въпросният закон, както самото му название показва, се отнася само за известна категория лица и за известно време.

В настоящето време на континента действат две различни системи по материята: френска и

²¹ Тази реформа е вече извършена със Закона за извънбрачните деца и за осиновяването от 26. ноември 1940 г.

²² Вж. Bulletin de la Society des etudes legislatives, год. 1901, 103, passim.

германска. Френският граждански законник, както и законниците, които произхождат от него, включително нашият закон за лицата, познават само отсъствието; австрийският, германският и швейцарският законник познават само предположението за смърт: според първите, изчезналият от своето местожителство, колкото дълго и да трае това изчезване, запазва своите семейни права и имуществата му остават неотчуждаеми в течението на 33 или 35 години до окончателното въвеждане във владение. Законниците от германската система, напротив, оставят без покровителство първия период, който трае най-малко пет години, и вземат предвид отсъствието само тогава, когато то е траело доста дълго време, за да обоснове предположение за смърт.

Едно добро законодателство трябва да отстрани недостатъците на двете системи, като запази обявяването на отсъствието с всички негови последици относно имуществата на отсъстващия, като съкрати дългите срокове, опрости процедурата и въведе, редом с отсъствието, предположение за смърт след 10-годишно отсъствие. Ако обявеното отсъствие може да произведе само имуществени последици, то предположението за смърт би трябвало да произведе, по общо правило, всички правни последици на естествената смърт. Възвръщането на предполагаемия умрял ще влече със себе си, разбира се, отменяне последиците на съдебното решение, като се вземе обаче предвид добросъвестността на предполагаемите наследници, които са били въведени във владение на имотите.

Нашата ипотечна система така също ще трябва да се реформира или най-малко да се коригира. Не е нужно да изтъкваме грамадното значение на една добра ипотечна система за развитието и консолидирането на поземления кредит, тъй като по този въпрос две мнения няма. Пътъом ще забележим само, че един добър ипотечен режим съставлява една от най-мъчните задачи, която може да се представи на човешкия ум. Ипотечният режим винаги е бил и ще си остане най-трудната част на гражданското право, тъй като той туря в стълкновение най-противоположните и в същото време най-достойните за внимание права и интереси.

Трябва да признаем, че действащият ипотечен режим и въобще нашата система за прехвърляне на вещни недвижими права не е без недостатъци. Като оставим настрана техническите превъзходства на германската ипотечна система, т. е. на така наречените поземлени книги (*grundbuch*), които са въведени в Германия, Австрия и Унгария, никой не може да откаже съществуването на недостатъци на нашия закон за привилегиите и ипотеките, който, като подчинява на публичност само актовете, с които се прехвърлят вещни недвижими права между живи, не обезпечава достатъчно сигурността, която поземлената собственост очаква от него, тъй като всички други начини за прехвърляне и преминаване на недвижимата собственост остават скрити за публиката. От друга страна, явно е, че за съществуването на ипотечния кредит, необходимо е, щото всички тежести, с които е обременен недвижимият имот, да личат ясно пред очите на лицето, което дава заем, който сам да може да прецени, като има пълно знание на фактите за положението на заемателя. Вписването е непълно в този смисъл, че се прилага само за актовете, с които се прехвърлят вещни права между живи, когато преминаването по случай на смърт (*causa mortis*), както и поделбите и спогодбите остават вън от неговите действия. Законът обезпечава наистина известна публичност, но тази публичност е относителна, а не абсолютна. При тая система „онзи, който купува, още не е уверен, че ще стане собственик; онзи, който плаща, не е уверен, че няма да плати втори път; и онзи, който дава назаем, че ще си получи парите“. Освен това, както е и в законодателствата, от които е черпен нашият закон, вписването на един акт, с който се прехвърля недвижимата собственост, дава на новия приобретател само онези права, които са принадлежали на неговия праводател. Законът не установява принципа за непрекъснатостта на вписванията, т. е., че никое вписване не може да произведе действие, ако предшестващите преминавания сами не са били вписани. А без това веригата на прехвърлянията е прекъсната. От тук произлизат причини за нестабилност. „Вашият договор наистина установява, че вие сте купили, но той не установява още, че вие сте действителен и неотменяем собственик“.

От гореизложеното става ясно, че принципът, който трябва да залегне в основа на тази материя, е принципът на пълната, абсолютна и действителна **публичност**, която се обезпечава чрез вписване на всички актове, с които се прехвърля и обявява вещно право върху недвижим имот, както и на всички преминавания на недвижимата собственост *mortis causa* било *ab intestat*, било чрез завещание. При това възниква въпрос: трябва ли публичността да бъде привързана към недвижимите имуществата или към лицата, с други думи, трябва ли да се държи поземлен регистър, който да изобразява гражданското състояние на недвижимия имот - неговата история, неговото така наречено юридическо дело - или е достатъчно да се държи азбучен регистър по името на лицата, които притежават

недвижим имот. Научната критика отдавна е отговорила на този въпрос, че хронологическият регистър или поименният азбучник не може да обезпечи нужната публичност. А за заместването на личната публичност с вещна, нужно е индивидуализиране на недвижимите имоти, което може да стане само чрез подробно описание и точен план — чрез откриване юридическа сметка за всеки парцел, с други думи - чрез въвеждането на поземлени книги.

Както във Франция, така и в Италия, от законодателствата, на които е заимстван нашият закон, има повик за въвеждане на поземлените книги по образца на германската система. Тази реформа обаче до днес не е могла да бъде осъществена. Във Франция, като главна пречка за въвеждането на поземлените книги се изтъква това, че учредяването на поземлените книги засяга обновлението на френския финансов кадастър, който струва 160 милиона и е съставен в продължение на 50 години. Между това, за съставянето на нов юридически кадастър се изисква най-малко двадесет години и един разход от 600—700 хиляди франка.²³ В Италия така също има едно доста силно движение в полза на въвеждане на поземлените книги. Значителна част от италианските юристи предпочитат пълното напускане на принципа, че собствеността се придобива чрез действието на съглашенията (договорите) и заместването му с другия принцип, че недвижимата собственост се придобива само чрез вписването на приобретателя в поземлената книга и че договорът служи само като основание за вписването.²⁴ Осъществяването на реформата обаче и там среща пречки, които се състоят главно в това, че съставянето на кадастър с юридическо действие не е лесна работа в една страна с твърде древна цивилизация, дето историята на собствеността се губи в нощта на времето. Освен това, мнозина от италианските учени са на мнение, че не трябва така лесно да се напуска традиционната система по прехвърляне на собствеността, за да се замени с една система чужда на тяхната история и на техните нрави.²⁵

При все това обаче, както във Франция, тъй и в Италия, реформата на ипотечния режим е на дневен ред. Без да се спираме на опитите за реформиране на ипотечната система, направени във Франция от Казимир Перие (1829), Мартен дю Норд (1844), Рувие (1889) и извънпарламентарната комисия по кадастъра от 1889 г. и без да изброяваме редицата френски законопроекти по предмета, особено проектите на Ватимеснил, Сен-Жирон, Масили, Шаламел, Шастене и др., ще се задоволим да отбележим последния законопроект за ипотечна реформа, внесен във френския сенат на 27. октомври 1896 г. от министъра на правосъдието Darlan. Този законопроект, придружен с едно обстойно и хубаво изложение на мотиви (*expose des motifs*), разпространява принципа на публичността върху наследствата, завещанията и даренията, а така също върху декларативните актове делби, съдебни решения и спогодби. Законопроектът е вече гласуван от сената и осъществява безспорни подобрения, като разпространява публичността върху всички актове, които интересуват недвижимата собственост.²⁶

Почти в същия смисъл и в Италия има изработени няколко законопроекта, от които главни са три: законопроектът на министъра Джантурко (*Gianturco*) от 1905 г., така наречен по името на неговия автор, един от най-видните италиански цивилисти. Този законопроект е бил одобрен от италианската камара на депутатите, но поради настъпили парламентарни събития не е могъл да бъде разискван от сената. Пет години по-късно, а именно на 3. март 1910 г., друг знаменит правоведец Виторио Шалойа, повикан за министър на правосъдието, внесъл нов законопроект в сената. Този законопроект е съставен в същия смисъл, както и предшестващия, с тази разлика, че от техническа страна той е по-добре обработен, но и неговата съдба не е била по-добра, тъй като не дошло ред за неговото разглеждане. През 1918—1919 г. законодателната комисия за след войната (*Commissione reale pel dopo guerra*) предприела преглеждането на същия законопроект и го приела с малки изменения, но той чака ред да бъде внесен в парламента от надлежния министър.²⁷ Счетохме за нужно да дадем тия кратки сведения за движението на ипотечната реформа, за да подкрепим мисълта, че е настъпило време за ипотечна реформа и у нас.

²³ Colin et Capitan. Cours elem de droit civil, том I, стр. 978

²⁴ Prof. Ascoli. L'Evolution du droit prive en Italie. Le Livre du cinquanten aire, том II, стр. 212

²⁵ Ascoli, loc. cit., стр. 113.

²⁶ La Revue trimestrielle de Droit civil, год. 1909, 8. том, стр. 195 и след. обнародва една обстойна студия върху разпореденията на проекта Дарлан. Докладите и разискванията в сената по същия проект се съдържат в парламентарните документи за 1904 и 1906 г.

²⁷ Проектът на Шалойа е обнародван в Rivista di diritto civile 1910 г. стр. 252, а новият текст на законодателната комисия е обнародван в Сборника на Commissione reale pel dopo guerra, стр. 230.

Д-р Никола Генадиев

Роден на 2 ноември 1868 г. в Битоля. Виден адвокат и общественик, министър на земеделието и търговията, министър на външните работи и министър на правосъдието. През негово време се изработва Законът за имуществата, собствеността и сервитутите, Законът за условното осъждане, бюро за съдимост, както и редица правилници, Починал на 30. октомври 1923 година.

Във връзка с разглеждания предмет не можем да не споменем за едно знаменателно движение, което напоследък наблюдаваме в една част на цивилизования свят, в полза на обединението на гражданското право между народите, чиито граждански¹ закони са сродни с Code Napoleon. Инициативата за това движение излезе от Виторио Шалойа (Vittorio Scialoja), бивш италиански министър на правосъдието и професор по гражданско право в римския университет, който в 1917 г. повдигна въпрос в списанието Nuova Antologia за постепенното обединение на гражданското право между Италия и Франция по въпросите, относно които нравите и чувствата на двата народа допускат такова единство. Миланските професори и правници подеха тази идея, развиха я и препоръчаха сключването на един законодателен съюз между приятелските страни. Идеята се посрещна със съчувствие във Франция и още през същата 1917 г. се образуваха два комитета във Франция и Италия. Впоследствие италианският комитет се преименува в царска комисия за законодателни реформи. По-после и други народи се присъединиха към това движение. Дори и Гърция, чиито граждански закони имат най-малко сходство с Code Napoleon, заяви чрез свой представител, че се присъединява към това движение.²⁸ Френският комитет, под председателството на професора от парижкия юридически факултет Ларнод, брой между своите членове най-знаменитите френски правници: Лион-Кан, Колен, Капитан, Демог, Бутерон, Фабри, Леви-Улман, Жулио Морандиер, Пийе, Ваал и др. В италианския комитет, председателстван от Шалойа, влизат така също видни правници: Асколи, Буцати, Кирони, Анцилоти, Бенза, Колиоло, Ковиело, Франки, Лонго, Полако, Срафа, Виванте и др. Наскоро след своето учредяване, комитетите почнаха своите работи. В начало само италианският комитет притежаваше официален характер. Обаче в 1925 г. френското правителство призна официалния характер и на френския комитет, който прие названието „Comite frangais pour l'Union legislative entre les nations allies et amies“. Една от първите работи на комитетите беше изработването на проект за обща част по задълженията и договорите. Проектът бе изработен и приет от двете комисии след едно съвместно обсъждане, станало в Рим. На италиански той бе обнародван в Сборника на царската комисия за законодателни реформи (Studi e proposte della prima sotto commissione), а на френски - в списанието на дружеството за законодателни проучвания (Bulletin de la societ e d'etudes legislatives). Този проект е една бележита законодателна творба, която не може да не заинтересува нашия законодател особено като се има предвид, че действащият сега наш закон за задълженията и договорите е почти буквален превод на италианския граждански законник по материята. Проектът не е още станал закон, но изглежда, че в скоро време той ще бъде гласуван от законодателните тела на двете страни, тъй като не се предвижда някоя пречка за това.

²⁸ Prof. Triandafyllopoulos. Droit civil grec. Le livre du cinquante-cinq, стр. 228.

Движението в полза на обединението на правото от ден на ден се усилва и разширява. В най-ново време (1927 г.) италианското правителство предприело създаването на един „Международен институт за обединение на частното право“ със седалище Рим, като отстъпило за помещение на института великолепната вила Алдобрандини, via Panisperna, в Рим, и определило да се отпуска ежегодно една сума от един милион лири за поддръжка на института. Тази инициатива на италианското правителство била посрещната с живо съчувствие от Обществото на народите, и от всичко се вижда, че грандиозната идея за сближение на народите в правно отношение не ще закъснее да бъде осъществена.

ТЪРГОВСКИ ЗАКОН

Известно е, че търговският закон урежда твърде важни правоотношения в съвременното общество: той урежда търговията и търговския живот — този важен източник на народното богатство. От началото на Освобождението до 1897 г. у нас беше в сила турския търговски закон от 1850 г., който е едно копие или по-точно едно извлечение от френския Code de commerce от 1808 г. Той е разделен на две части: част първа — за търговията изобщо, включително и менителничното право, и част втора — за несъстоятелността. Не може да се отрече, че за времето си този закон е бил един от най-добрите. По причина на неговата яснота и краткост, нашите съдилища не намираха затруднение в прилагането му. Те дори бяха създали известна юриспруденция по него. Ако случайно възникнеше някое затруднение относно точния разум или общия смисъл на някои от неговите постановления, съдилищата прибегваха до бележития коментар на този закон от Theophil Piat и до известния коментар на френския търговски закон от Bedarride, тъй като по онова време още не бяха се появили капиталните трудове на френските професори Lyon-Caen, Renault и Thaller, които по-сетне станаха главното ръководство на българския съдия. Но ако в началото на нашето освобождение турският търговски закон удовлетворяваше до известна степен нуждите на търговския ни живот, то след изминаването на известно време, поради бързото развитие на правния живот, взе да се чувства все по-силно нуждата от нов и по-добър закон, който да отговаря на икономическите нужди на страната и на напредъка на обществения ни живот. Вън от това, в течение на времето, в търговското право бяха възникнали нови правни институти, непознати на турския търговски закон и на неговия източник. Достатъчно е да споменем, че в него липсваше важният отдел за търговските сделки, за текущите сметки, за публичните складове, за издателския договор, договора за застраховане и др. Предвид на всичко това още през 1894 г. министерството на правосъдието нареди да се изработи проект за нов търговски закон. Такъв бе изработен още през същата година. За източник при изработването му беше избран унгарският търговски закон от 1875 г. Не може да се откаже, че изборът беше сполучлив, тъй като по онова време унгарският търговски закон беше един от най-съвършените закони на земното кълбо. Проектът беше изработен от тогавашния член на Софийския апелативен съд д-р Милан Шишманов, който е превел първите 624 члена от унгарския търговски закон и от унгарския закон за менителниците, а отделът за несъстоятелността е черпен от съответния отдел на румънския търговски закон от 1887 г. под редакцията, според сведенията ни, на тогавашния главен секретар при министерството Георги Згурев. Законопроектът беше внесен в VIII-то Народно събрание с доклад от 1. ноември 1895 г. на управляващия министерството на правосъдието д-р К. Стоилов, но поради липса на време, остана неразгледан. Същият законопроект отново беше внесен в IX-то Народно събрание с доклад от януари 1897 г. от тогавашния министър на правосъдието Т. Теодоров. Целият законопроект бе разгледан и приет от Народното събрание в две заседания на 13. и 15. февруари 1897 г., когато бе допълнен с няколко нови постановления (чл. чл. 219—226, 269—271, 272—278) относно командитното дружество с акции, сдружаването със съучастие и облигациите. Законът бе обнародван в брой 114 на Държавен вестник от 29. май 1897 и обгръща цялата материя за търговските дружества - събирателни, командитни и акционерни - за търговските сделки: комисионния договор, договора за превозване, издателския договор, посредническия договор, договора за застраховане от пожар и за живот, за публичните складове, за менителниците, записа на заповед, чека и за несъстоятелността. Той се състои от 833 члена, от които около 520 члена са зети от унгарския търговски закон от 19. май 1875 г., 112 члена — от унгарския закон за менителниците от 10. юни 1876 г. и 10 члена (чл. чл. 268—277) от румънския търговски закон от 10. май 1887 год. Отделът за несъстоятелността е зет също от румънския търговски закон (чл. чл. 695—960), който пък е черпен от италианския търговски закон от 31. октомври 1882 г. Търговският закон е бил изменян и допълван няколко пъти, а именно на 12. януари 1898, на

15. януари 1899, на 10. януари 1903, на 5. януари 1904 г., на 28. февруари 1907 г., на 31. октомври 1919 г., на 13. април 1922 г., на 29. юли 1924, на 2. декември 1925 и на 21. декември с. г.

Едно от най-важните изменения на закона е това от 28. февруари 1907 г., когато отделът за „Сдружаванията“ (чл. чл. 239—267) бе отменен и заменен със специален закон за **кооперативните сдружения**. Този последният закон е току-речи буквален превод на унгарския проект за кооперативните сдружения от 1904 г. (Projet de loi sur les associations cooperatives), изработен от именития унгарски правоведец д-р Франц Наги, с тази разлика, че проектът съдържа едно обстойно и систематично изложение на мотиви. Законът е публикуван в брой 45 на Държавен вестник от 28. февруари 1907 г.

Друго важно изменение на същия закон е това, което последва на 21. декември 1925 г. в отдела за чека (чл. чл. 640—648), който беше допълнен с постановления за така наречения „пресечен“ (кръстосан) чек, създаден от английската практика и добил в настоящето време широко развитие във всички страни, и с правила за чека „само за минаване по сметка“ („nur zur Verrechnung“), който е добил широко разпространение в Германия. Постановленията на закона по този предмет са заимствани от френския закон за пресечения чек от 30. декември 1911 г. и съставляват едно възпроизвеждане на решението на Хагската конференция от 23. юли 1912 г. относно унификацията на чека. Допълнението, за което е реч, е обнародвано в брой 217 на Държавен вестник от 21. декември 1925 г.

Нашият търговски закон е сравнително нов - при все това, поради бързото развитие на търговското право, явява се нужда от едно основно преглеждане на постановленията му. Като пример за настъпилите преобразувания в търговското право ще посочим менителничното право. Постановленията на нашия закон за менителниците са превод на унгарския закон по същия предмет от 1876 г. (Gestez-artikel XXVII vom Jahre 1876 uber das Wechselgesetz). Този последният закон обаче още в 1914 г. е заменен с нов закон (Gesetz Artikel v. J. 1914 Uber den Wechsel), който урежда материята много по-правилно, по-систематично и съгласно с постановленията на Хагската конвенция относно унификацията на менителничното право от 25. юли 1910 г.)²⁹ — Наредбите на закона относно акционерните дружества също ще трябва да се поправят и допълнят с постановления за по-ефикасен контрол, който да намали до минимум възможностите за злоупотреба с чуждите спестявания, внасяни в тия дружества. При това законът ще трябва да се допълни с правила, които да уреждат правните действия на текущите сметки — този важен договор, който е добил такова широко разпространение в наше време. Колкото се отнася до отдела за несъстоятелността, то нуждата от реформирането му, главно с оглед за ускорение на конкурсния процес, се признава от всички.

Заедно с търговския закон ще трябва да се подложи на едно преглеждане и законът за кооперативните сдружения от 17. февруари 1907 г. с цел кооперациите да се поставят на здрави основи, да се увеличи тяхната кредитоспособност и да се гарантират вземанията на кредиторите, като се установи един по-ефикасен държавен и обществен контрол над тях, и по тоя начин да се превърнат в истински институти за взаимна помощ и спестяване.

Във връзка с търговския закон длъжни сме да отбележим появяването на Закона за дружествата с ограничена отговорност от 8. май 1924 г., обнародван в брой 28 на Държавен вестник. Много по-рано от появяването на този закон, компетентни лица от търговското съсловие бяха изтъкнали нуждата от една нова дружествена форма по образеца на съществуващите в Австрия и Германия дружества, известни под названието „дружества с ограничена отговорност“. През 1911 г. русенската търговска камара в ХХ-то си редовно събрание беше взела решение да се направят постъпки пред надлежното министерство за изработване законопроект относно тази дружествена форма и за внасянето му в Народното събрание.

Наистина, нашият търговски закон предвижда няколко типа търговски дружества: събирателно дружество, командитно дружество — просто и с акции, акционерно дружество, сдружаване със съучастие. Но колкото пълна и да изглежда тази организация, тя не удовлетворява всички нужди на търговията и промишлеността и има случаи, в които нейната недостатъчност се проявява по един очевиден начин.

За попълването на изтъкнатата нужда, министерството на правосъдието още през 1921 г. изработи един обстоен законопроект за дружества с ограничена отговорност, който с доклад

²⁹ По почин на Обществото на народите през 1930 г. в Женева бе свикана международна конференция по унификацията на менителничното право. В заседанието си на 7. юни с. г. конференцията изработи конвенция на унификацията, която бе подписана от представителите на 22 държави, така щото унификацията на менителничното право днес може да се счита дело свършено.

от 1. март 1921 г. **беше** внесен в XXI-то обикновено Народно събрание.

Новото в ²⁰тия дружества е това, че те представляват предимства, каквито не се срещат в никоя от другите дружествени форми. По-главните от тия предимства се състоят в това, че съставянето на дружеството е опростено; че съдружниците имат голяма свобода да уреждат воденето на дружествените дела така, както е най-съобразно с нуждите и интересите на предприятието; че тия дружества са освободени от редица формалности, които само затрудняват вървежа на дружествените дела и влекат със себе си големи разноски.

Дружествата с ограничена отговорност заемат средно място между събирателните и акционерните дружества, но клонят повече към последните, с които имат по-голямо сходство. Все пак съществуват важни и съществени отклонения от двата вида дружества, благодарение на които тази нова дружествена форма добива особена физиономия, която я отличава от всички други дружества и става пригодна за предприятия, по които преследваната цел не може да бъде постигната задоволително нито при една от другите признати дружествени форми.

Законът за дружествата с ограничена отговорност е съставен главно по австрийския закон от 6. март 1906 г., основата на който е германският закон от 29. април 1892 г., изменен със закон от 20. май 1898 г., като при това е взет предвид и новият швейцарски проект от декември 1903 г.

Хронологически движението в полза на дружествата с ограничена отговорност е възникнало най-напред в Англия около 1860 г. „The Companies Act“ от 1862 г. допусна образуването на дружества, в които отговорността на съдружниците е ограничена (limited). В италианското законодателство идеята за дружества с ограничена отговорност възникна още през 1882 г. при редактирането на подготвителните работи по италианския търговски закон от 8. октомври същата година. Новият проект за италиански търговски закон от 10. август 1925 г. урежда подробно тази дружествена форма (чл. чл. 147—161). Португалският закон от 11. април 1901 г. допуска образуването на дружества с ограничена отговорност не само във вътрешността на държавата, но и в нейните колонии. Най-сетне, и Франция, със закон от 7. март 1925 г., въведе дружествата с ограничена отговорност.

Прочее, може да се каже, че днес дружеството с ограничена отговорност е един институт с истински международен характер, назначено да даде удовлетворение на икономическите нужди, които са еднакви във всички страни с напреднала търговия и промишленост.

От това кратко изложение става явно, че нашият законодател е постъпил твърде благоразумно, като е побързал да въведе у нас въпросната нова дружествена форма.

Преди да привършим нашите кратки бележки по тоя закон, считаме за небезинтересно да отбележим, че веднага след обнародването на френския закон от 7. март 1925 г., във Франция възникна по материята една грамадна правна литература, която предизвика изненада не само поради грамадния си обем, но и поради дълбочината на мислите, изказани в нея. Достатъчно е да споменем трудовете на правниците Chapsal, Gain, Drouets, Baudouin, Bugnet, Lepatgneur, Mourlaque, Pic, Varatin, Tripier, Lesgot, Bernard Auger и др.

Все във връзка с търговския закон, дължни сме да отбележим появяването на закона за предпазен конкордат от 29. март 1932 г., обнародван в брой 295 на Държавен вестник — един закон, който е предназначен да упражни благотворно влияние върху развитието на търговията, а особено върху развитието на търговския кредит. Благодарение на този институт, нещастният търговец, който е бил честен, но временно затруднен, намира покровителство, което заслужава неговото нещастие, и може да избегне лошите последици на своя неуспех. Същността на предпазния конкордат се състои в едно предконкурсно уреждане за избягване лошите последици на несъстоятелността както за длъжника, тъй и за кредиторите му. Както и мораториума, предпазният конкордат не предвижда една пълна ликвидация на актива на търговеца, която би имала за последица унищожението на търговското предприятие, но се различава от мораториума по това, че не е само едновременно отсрочване на изпълнителните действия, дадено на длъжника от съда в моменти на криза, но е едно съглашение между длъжника и кредиторите му, утвърдено от съда, което има за цел, от една страна, да остави длъжника и в бъдеще начело на търговското му предприятие, а от друга страна, да обезпечи еднакви права на всички засегнати кредитори, като им осигури равни проценти на техните вземания. Историята на този институт е твърде интересна, но тесните рамки на настоящия очерк не позволяват да влезем в подробности по този предмет, а ще се задоволим да споменем само, че в настоящето време предпазният конкордат е възприет от законодателствата почти на всички цивилизовани страни.

Понеже търговският закон от 10. май 1897 г. уреждаше институтите на търговското право само за сухопътната търговия, без да засяга ония на търговията, която се извършва по море,

то яви се нужда да се уреди с модерен закон и този важен клон на търговското право. За попълване на тази нужда, на 6. януари 1908 г. бе обнародван Закона за морската търговия, съставен на най-новите закони за морската търговия на държавите, които извършват най-голяма търговия по море и се радват на най-развита и цветуща търговия, а особено по наредбите за морската търговия на италианския търговски закон от 31. октомври 1882 г. (книга втора, del commercio marittimo e della navigazione, мл. чл. 480—682).

ГРАЖДАНСКО СЪДОПРОИЗВОДСТВО

Гражданската процедура, която се явява като допълнение на гражданското право, излага правилата за осъществяване на правото. Известно е, че римляните и старите законоведци не са отделяли правилата за исковете (actiones) в особен закон, а са разглеждали процедурата като съставна част на материалното гражданско право.³⁰ Обаче от XVII век насам правниците взели да излагат процедурата отделно. Едва ли е нужно да изтъкваме тук грамадното значение на една добра процедура, защото известно е, че без добра и целесъобразна процедура и най-съвършеният закон рискува да остане мъртва буква. Неправилната постановка на гражданския процес нанася вреда не само на страните, но и на целия граждански строй, тъй като отслабва в народа чувството на правда и справедливост и подкопава правния строй в самите негови основи.

У нас доста рано била осъзната нуждата от добър процесуален закон и още по време на Освободителната война се е почнало изработването на процесуални правила. През месец юли 1877 г., по представление на завеждащия тогава гражданската част в България княз Владимир Александрович Черкасски, възложено било на действителния статски съветник Сергей Иванович Лукиянов да изработи предварителен проект за гражданско и углавно съдопроизводство. За тази цел в негова помощ били командировани: професорът от Новоросийския университет Богишич, статският съветник Лаговски, бивш консул в Кандия, драгоманинът при руското генерално консулство в Русе - колежки професор Елисицин, статският съветник Тухолка, бившият юрисконсулт при руското посолство в Цариград титулярен съветник В. Каченовски и г. Теохаров, които образували така наречената „Юридическа комисия“ при гражданското управление в България. Към края на месец септември същата година проектът, състоящ от около 700 члена, бил приготвен на руски език и една част от него (до чл. 318: „объ исполнеи решений“) бил напечатан в печатницата на тогавашния руски военен вестник (типография „Летучаго военногoлистка“) в Свищов под заглавие: „Материалы“ - Първоначален проект временних правила устройства судебной части в Болгарии“. На 24. август 1878 г. Временните правила били утвърдени от императорския русийски комисар княз А. М. Дондуков-Корсаков в Пловдив и напечатани едновременно на български, под заглавие „Временни правила за устройството на съдебната част в България“ (Пловдив, печатница Янко Ковачев, 1878), и на руски - под заглавие „Временния правила для устройства судебной части в Болгарии“ (Одеса, типогр. Ульриха, 1878), а на 20 септември с. г. с постановление на императорския комисар били въведени в цяла България. Временните правила се състоят от 1018 члена и съдържат законоположения по устройството на съдилищата и по гражданското и наказателното съдопроизводство. Всъщност те са едно извлечение от руските съдебни устави от 1864 г. с тази разлика, че в тях е пропуснат института на прокурорския надзор и на съдебните заседатели. Цялото гражданско съдопроизводство, което се съдържа във Временните правила, се състои от 466 члена: то е „устно, явно и с препиране“, но същевременно твърде непълно и недостатъчно. По някои важни процесуални въпроси то не съдържа никакви постановления, а по други то не изчерпва цялата материя, което впрочем се обяснява с временния характер на тия правила. То остана в сила в България до 1892 г., когато, поради очевидната негова непълнота, беше заменено със Закона за гражданското съдопроизводство от 8. февруари 1892 г., който съставлява основата на действащата днес наша гражданска процедура. Новият закон за гражданското съдопроизводство всъщност е едно възпроизвеждане на руския „Устав гражданского судопроизводства“ от 1864 г., второ поправено и допълнено издание от 1884 г., с добавени няколко члена, заимствани от френската и немската гражданска процедура. В него доста системно са прокарани принципите, устност, гласност, както и състезателното начало, което се изразява в максимите: — *Nemo iudex sine actore*, — *Audiatur et altera pars*, — *Ne procedat iudex ex officio*, — *Iudex ne eat ultra petitum partium*, - *Jura novit curia*.

Законът за гражданското съдопроизводство е бил няколко пъти изменян и допълван. И

³⁰ Planhol. Droit civil, том I, § 22

мислим, че няма да сгрешим, ако кажем, че от всички наши съдебни закони той най-често е бил изменен²² и поправян. Рядко се е минавало година, през която да не се е поставял въпросът за изменението му. В течението на 40 години той е бил изменян 20 пъти, а именно: на 13. януари 1894 г., на 6. февруари 1896 г., на 28. февруари 1897 г., на 7. март 1897 г., на 4. януари 1899 г., на 13. януари с. г., на 7. август 1902 г., на 7. февруари 1906 г., на 1. март 1907 г., на 10. април 1912 г., на 18. март 1913 г., на 23. април 1919 г., на 29. април с. г., на 31. октомври с. г., на 17. септември 1921 г., на 13. април 1922 г., на 16. юни 1922 г., на 1. февруари 1930 г., на 12. ноември 1934 г. А през 45-годишното съществуване на закона, изменения и допълнения са били въведени в него около 30 пъти. Не може да се каже обаче, че всички тия изменения са били напълно сполучливи. Поради малкото място, с което разполагаме, ние не можем да влезем тук в подробно изложение на всички станали изменения, а ще се задоволим да споменем, че **най-важните** от тях са тия, които са последвали: на март **1897** г. (брой **52** на Държавен вестник), на **1. март 1907** г. (брои **4** на Държавен вестник), на **16. юни 1922** г. (брои **58** на Държавен вестник); на **1. февруари 1930** г., (обнаредвани в притурка на Държавен вестник, брой **246**); на **12. ноември 1934** г., (обнародвани в притурка на Държавен вестник, брой **182**). Последните изменения са станали главно за да се съобрази терминологията на процесуалния закон с тази на същевременно издадената наредба-закон за устройството на съдилищата, а особено за замяна на термините „окръжен“ и „мирови“ с термините „областен“ и „околийски“. Станалите изменения и допълнения са черпени главно от нашата съдебна практика и от руския проект за ревизия на гражданското съдопроизводство от **1900** г. Въпреки всички тия изменения, действащият наш процесуален закон, в съществената си част, запазва характерните черти на руския устав от **1864** г., от който е черпен, и някои от неговите постановления днес се явяват доста остарели и не отговарят вече на условията, които се изискват от една модерна и добра процедура. А както се спомена и по-горе, една добра процедура е съществено условие за бързото и правилно отправление на правосъдието, тъй като без добра процедура процесът остава неефикасно оръжие в борбата за право. Между това, една добра процедура трябва да има за цел главно: осъществяване на правото в най-кратко време и с най-малко разноски, разкриване на материалната истина, защита и запазване правата на частните лица, подтикване напред търговията и кредита, като при това бъдат отстранени всички сложни и безполезни формалности.

Предвид на това, едно ново и по-основно преглеждане на действащата процедура се налага, като се обърне особено внимание на мерките, които трябва да се вземат за премахване на пречките за бързото и правилно движение на процеса, а най-вече като се уреди предварителната подготовка на делата по начин, по който тяхното решаване да стане възможно, по общо правило, в едно или най-много в две заседания. За тази цел нужно е едно разумно съчетание на устния принцип с писмения. Преобладаването на устния принцип не трябва да става в ущърб на писмеността, която е необходима за предварителната подготовка на делото. Тази подготовка изисква, най-вече в началото на процеса, размяна на книжа, в които точно и ясно да бъдат изложени всички искания, възражения и доводи на страните, с посочване на доказателствата така, че да улеснява съда в съвременното отделяне на спорното от безспорното и да разчистват пътя за бързото и правилно решаване на делото. Писмеността в предварителното подготвяне на делото трябва да съставлява нещо подобно на това, което предварителното следствие съставя в углавния процес.

Така също е нужно едно по-правилно разпределение на ролите на съда и на страните в движението на процеса. Безспорно е, че дейността на страните трябва да преобладава в стадиума на предварителната подготовка на делото. При все това, правилото „*Ne procedat iudex ex officio*“ не трябва да отива до крайност. Не трябва също да се изпуска от внимание, че движението на процеса интересува не само страните, които понякога имат интерес да протакат делото, но че то интересува и държавата, чиято длъжност е да обезпечи на страните най-пълно и най-бързо правосъдие. На съда трябва да се предостави известно право за намеса в движението в процеса, особено по установяването на доказателствата, подтикване делото към разрешение и разкриване на материалната истина. Относно образуването на съдийското убеждение по граждански дела - на съдията трябва да се предостави широко право да изисква от страните разяснения по всички неясни пунктове на техните домогвания и по този начин да съдейства за проявяването на материалната истина, без да се стеснява от правилото *Sententia ferri debet secundum allegata et probata, non secundum conscientiam*.

Особено в областта на изпълнителното съдопроизводство, т. е. относно изпълнението на съдебните решения, общественият интерес изисква най-голяма бързина, като се съкратят до минимум сроковете и се отстранят излишните и неуместни обжалвания. Така също, за

повдигането на кредита, който е толкова необходим за днешната стопанска структура, налага се отстраняването на всички излишни формалности, които само пречат за сигурното и своевременно изпълнение на влезлите в законна сила съдебни решения.

От друга страна, принципът за разделяне на труда изисква апелативните съдилища да се освободят от възложените им касационни функции. Те трябва да си останат чисто апелативни съдилища, като се иземе от тях касационното производство и се запази за касационния съд. Това разделение на труда води не само към специализация на функциите, но и към бързо отправление на правосъдието, което е една от главните цели на едно добро съдопроизводство.

Тук сме длъжни да констатираме, че законът за гражданско съдопроизводство, утвърден с указ № 37 от 23. януари 1930 г. и обнародван в притурка към Държавен вестник брой 246 от 1. февруари 1930 г., осъществява в значителна степен главните desiderata на една добра процедура.

При това - за отстранение на всяко погрешно схващане на мисълта ни относно необходимите реформи на гражданския процес, длъжни сме да изтъкнем и това, че и най-съвършената процедура не би била в състояние да даде желаните резултати без една просветена, доблестна и достойна магистратура. Интересни в това отношение са разсъжденията на Базелския професор д-р Хойзлер, един от най-знаменитите процесуалисти в наши дни: „Законодателството по гражданския процес - казва той - в повечето швейцарски градове се изменя безспирно от 20-30 години насам. Не се минава година да не види бял свят или да не бъде започнат някой нов закон за гражданско съдопроизводство - и после пак, едвам се изминат пет или десет години, почват отново старите оплаквания и тогава си поставят за задача да изкарат пак негодна току-що приетата процедура. Общото неизкоренимо оплакване е от бавното и свързано с много разноси движение на процеса. Следователно, целта, към която се стремят, е един по-бърз и по възможност по-евтин развой на процеса. Понеже се хранят с илюзията, че само процедурата била крива за лошото положение на нещата и че от един по-добър закон могло да дойде всичкото спасение, когато, напротив, злото се намира съвсем другаде, то в повечето случаи резултатът е едно дълбоко разочарование от новия, посрещнат с въодушевление, закон. Процесуалното право е най-малката причина за бавния вървеж на производството. Не въпросите за писмеността или устността на процеса, за формалната теория на доказателствата или за свободната оценка на доказателствата и за всичко друго, каквото представят любимите гръмки фрази на модерната фабрикация на закони, правят правораздаването добро или лошо, а това зависи от личността на съдиите, и то, без да се гледа на техните умствени способности, от твърдостта на техния характер, от тяхната добросъвестност, от тяхното чувство на ред и порядък, от тяхната строгост без послабление спрямо неуместни искания, предявени от страните и техните адвокати (искания за продължаване на сроковете, молби за отмяна на промеждутъчни решения, допускане на нови доказателства по нови обстоятелства и въобще пропуснати правни средства и др. под.). Един способен и с твърд характер съдия ще се справя така също задоволително и с един средно добър процесуален закон, когато пък и най-добрият закон ще се провали (ще се опропасти) при един хлабав съдия, който не следи за строгото спазване на реда“ (Prof. Heusler. Der Zivilprozess der Schweiz, 1923, стр. 10).

НАКАЗАТЕЛНО ПРАВО

Наказателен закон. От Освобождението до 1886 г. у нас беше в сила отоманския наказателен закон от 1. февруари 1861 г., който съставлява едно извлечение от френския Code penal от 1810 г. Отоманският наказателен закон беше недостатъчен и непълен. В него обща част почти липсваше. Неговата система и някои от проведените в него начала бяха остарели и напуснати от модерните законодателства. Той предвиждаше наказания като заточение, крепост и др., които не можеха да се изпълнят в България. Много от предвидените в него наказания не съответстваха на важността на престъпленията: едни престъпни деяния се наказваха извънредно строго, други — извънредно леко. Той не съдържаха систематично деление на престъпните деяния; неговите постановления относно причините, които изключват престъпността, както и относно формите на престъпната дейност, бяха съвсем недостатъчни. Той не съдържаха никакви правила за обстоятелствата, които смекчават или увеличават вината, както и за причините, които изключват углавното преследване и изпълнението на наказанието; той не познаваше института на наказателната давност. Предвид на всички тия недостатъци на действащия тогава наказателен закон, Министерството на правосъдието още през 1886 г. взе нужните мерки за изготвянето на нов наказателен закон. Тогавашият министър на правосъдието д-р К. Стоилов възложил на

прокурора при русенски окръжен съд Ал. Дякович изработването на предварителен проект, какъвто е бил изработен през същата година. За проучването, поправянето и допълването на този проект

Ал. Ив. Дякович

Роден в Болград, Бесарабия на 16. октомври 1860 год. и починал на 27 март 1931 год. — Съдействал от 1885 год. до 1892 год., през което време, като прокурор при Русенския окръжен съд (1888 год.) е бил натоварен от министъра на правосъдието д-р К. Стоилов за изготвяне на проекта на Наказателен закон.

беше съставена една 12-члена комисия от юристи и практики, която обработи представения материал и изработи нов проект за Наказателен закон. Така изработеният проект, състоящ се от 506 члена, бе внесен за разглеждане в Петото обикновено народно събрание, във втората му редовна сесия, с доклад от 1. октомври 1888 г. на министъра д-р Стоилов. Народното събрание прие по принцип законопроект и пристъпи към второто му четене, но не можа да разгледа целия, защото при обсъждането на чл. 157, законопроектът бе оттеглен от респективния министър. Същият законопроект, след едно преработване, бе внесен от същия министър, с доклад от октомври 1895 г., в Осмото народно събрание, което в заседанията си до 1. януари 1896 г. го разгледа и прие, като го допълни с един отдел за възстановяване в правата, (глава IX, чл. чл. 88 – 97). Законът бе обнародван в Държавен вестник брой 40 от 21. февруари 1896 г. и влезе в сила на 1. май с. г.

Този закон е съставен въз основа на новите доктрини в наказателното право, като е имал за образец модерните законодателства. Негови източници са били, на първо място, унгарският наказателен закон от 1880 г., холандският наказателен закон от 1881 г. и проектът на руската законодателна комисия от 1886 г., а като спомагателни източници са служили: германският, италианският, белгийският и френският наказателен закон.

Едно от важните нововъведения в закона е двойното деление на престъпните деяния, възприето в по-новите закони (норвежки, унгарски, холандски). В основата на това деление се поставя не тежестта на наказанието, което е нещо конвенционално, а естеството и важността на престъпното деяние. Същият закон внесе една разумна система в наказанията, като изхвърли заточението, крепостта и тежките окови, които бяха неприложими в България. Той дели наказанията на две групи: главни и допълнителни. В първата група влизат: смъртното наказание, строгият тъмничен затвор, който не може да бъде по-малко от година и се подразделя на доживотен и временен (чл. 15); тъмничният затвор, чийто минимум е един ден, максимум 3 години, а в случай на съвкупност може да бъде продължен до 4 години (чл. чл. 18 и 67); запирането и глобата. Във втората група влизат: лишаване от права (чл. чл. 30—36), конфискация на отделни предмети (чл. 37) и обнародване на присъдата (чл. 38 и 242). Смъртното наказание се допуска като необходимост; приложението му обаче е ограничено - то се предвижда само в седем случая (чл. чл. 100, 111, 162, 247, 328, 385 и 391). При това, то вече не е абсолютно наказание, защото винаги може да бъде заменено със строг тъмничен затвор от самия съд (чл. 61), а въвн от това то не се налага на лица, които в началото на изпълнението на присъдата са навършили 65 годишна възраст (чл. 59).

Относно приложението на наказанията, законът предоставя широка свобода на съдията, който може да се движи свободно в пределите на максимума и минимума, предвиден за дадено престъпно деяние, и по този начин има възможност във всеки конкретен случай да определи съответния размер на наказанието според нуждата. Новият закон има и това предимство, че не съдържа ограничително изброяване на обстоятелствата, които смекчават вината, както това е прието в някои наказателни закони, а предоставя на съдията и в това отношение широка свобода на преценка. Освен това той предоставя на съдията право, в известни случаи, да слезе под най-ниския предел на наказанието и дори да премине към друг род наказание (чл. 61).

Постановленията на наказателния закон относно вменяемостта и формите на престъпността, а особено относно опитването и съучастието, резюмират в себе си учението на модерното наказателно право по предмета. Същото може да се каже за неговите постановления относно замяната и смекчаването на наказанията, за съвкупността и повторението на престъпните деяния, както и за причините, които изключват углавното преследване и наказанието.

Важно нововъведение в закона е и институтът за предсрочното освобождение (чл. чл. 20—24), т. е. за прекратяване изпълнението на присъдата преди да изтече срокът на наказанието. С въвеждането на този институт още повече се смекчава участието на затворниците и се прибавя една силна подбуда за поправянето им. Съгласно наредбите на закона по този предмет, осъденият на временен или доживотен тъмничен затвор може да бъде освободен преди да изтече срокът на наказанието при наличието на известни условия, а главно при надлежно констатирано добро поведение (чл. 20 и 24). Предсрочно освободеният се поставя под особен надзор, докато трае срокът на наказанието, определено в присъдата, но той може да бъде върнат в затвора, ако наруши условията, под които е бил освободен (чл. 23).

Друг важен институт, възприет в наказателния закон, е институтът за възстановяване в правата (реабилитацията), който се явява като една необходимост в наказателното право (чл. чл. 88—97). Този институт, непознат на отоманския наказателен закон, съставлява необходимо допълнение на законодателните мерки, които имат за цел улесняване възстановяването на осъдения в обществото. Той предоставя на съдебната власт право да дава едно морално удовлетворение на осъдения, който се е показал достоен за такова. Постановленията на наказателния закон по този предмет са заимствани от френския закон за реабилитацията от 14. август 1885 г. (чл. чл. 619—634 Code d'instr. crimin.). Французите наричат възстановяването в правата второ кръщение (*second baptême civique*) и във Франция то се извършва с голяма тържественост. Същността на реабилитацията се състои в това, че всеки осъден за престъпление с лишение от граждански права, който е претърпял наказанието си или е бил помилван, може да бъде възстановен в правата. Реабилитацията може да последва при известни условия, точно указани в закона, и то само след изтичането на определен срок. Молбата за възстановяване в правата се подава до прокурора при областния съд, който, след като събере нужните сведения по реда, указан в закона (чл. 93), изпраща книгата, заедно със своето мнение, на прокурора при Апелативния съд. Последният е длъжен в двуседмичен срок от постъпването на книгата да ги внесе в общо събрание на Апелативния съд с писмено мотивирано заключение (чл. 94). Възстановяването заличава осъждането и отменя за в бъдеще всички лишения от права, които са били следствие на това осъждане (чл. 97).

От гореизложеното се вижда, че принципите, които са залегнали в основа на нашия Наказателен закон, оправдават думите на доклада, с който законопроектът е бил внесен в Народното събрание: „Съставителите на проекта са си поставили за цел да изработят един закон, съобразен с нуждите на един народ, който има похвалната амбиция да върви постоянно по пътя на напредъка и да си присвои плодовете на европейската култура и цивилизация“.

При все това обаче, поради бързото развитие на наказателното право и най-новите успехи на пенитенциерната наука, едно преглеждане на наказателния ни закон се налага. Нашият наказателен закон, който по време на съставянето му (1896 г.) е бил един от образцовите закони, като отразява в себе си последната дума на науката, днес вече се явява, в някои отношения, останал доста назад, особено по уреждането въпроса за детската престъпност и за борбата с нея, по въпроса за индивидуализацията на наказанието³¹ и свързания с него въпрос за приложението на неопределените присъди (*sentences indeterminees*)³², по борбата с

³¹ Saleilles. L'individualisation de la peine. 2-de edit. 1927.

³² Enrico Ferrl. Sociologia criminale, t. 2, стр. 435.

професионалните или по навик престъпници,³³ по организацията на осигурителните мерки (mesures de sûreté, misure di sicurezza, sichernde Massregeln) и др. По всички тия въпроси са настъпили промени в схващанията, които се налагат на законодателя. И други поправки трябва да се направят в него. Така напр., постановленията относно реабилитацията, които са заимствани от френската наказателна процедура, ще трябва да се поставят в съгласие с постановленията относно лишението от права (чл. чл. 31 и 35), черпени от друг източник. Предвид важната роля, която наказателното право играе за поддържане на обществения ред, наказателният ни закон не бива да остане в положението, в което се намира днес, а ще трябва да се поправи, като използва резултатите, към които е достигнала науката през последните четири десетилетия.

Пътюм, за неизлишно считаме да споменем, че след обнародването на нашия наказателен закон от 1896 г. в света се появили няколко нови наказателни закони и проекти за наказателни закони, които трябва да признаем, в някои отношения, а особено от към юридическа техника, представляват безспорни предимства пред нашия наказателен закон. Такива са: норвежкият от 1903 г., италианският от 1930 г., руският от 1903 г., наказателният закон на Югославия от 1922 г., швейцарските проекти от 1916 и 1918 г. и наказателен закон от 21. декември 1937 г., чехословашкият проект от 1921 г, проектът на полската република от 1922 г. и наказателен закон от 11. юли 1932 г, датският наказателен закон от 15. април 1930 г., австрийските проекти от 1909, 1913, 1929, 1924 и 1927, и германските проекти от 1906, 1913, 1919, 1924 и 1927. Заслужава да отбележим така също появилите се по-важни закони по английското наказателно право, а именно: 1. Youthful offenders Act, 1901; 2. Probation of Offenders Act, 1907; 3. Children Act, 1908; 4. Prevention of Crime Act, 1908; 5. Criminal Justice administration Act, 1914.

Заслужава да отбележим така също знаменателния факт, че в последно време на континента се забелязва силен стремеж между народите за обединение на наказателното право. Така, след основаването в Рим на Международния институт за обединение на частното право, се основа във Варшава Международен институт за обединение на наказателното право. Първата сесия на конференцията по унификация на наказателното право е заседавала от 1. до 5. ноември 1929 г. в столицата на Полската република. Представени били седем държави, чиито представители не само установили общите принципи, но и изработили еднообразни текстове по най-важните институти от общата част на наказателния закон, а именно по международното наказателно право, по опитването, съучастието, неизбежната отбрана и крайната нужда.³⁴ Ако един ден България бъде повикана да се присъедини към това движение, това няма да бъде голямо затруднение за нея, тъй като изработените от конференцията еднообразни текстове по материята не се различават много от текстовете на нашия наказателен закон по същия предмет.

Във връзка с Наказателния закон длъжни сме да кажем няколко думи и за Закона за условното осъждане, приет в първата редовна сесия на XIII обикновено Народно събрание и обнародван в Държавен вестник от 5. януари 1904 г., брой 3.

Същността на този закон се състои в това, че в случай на осъждане на затвор до една година, на запиране или глоба, ако подсъдимият по-рано не е бил осъждан на затвор за престъпление от общ характер, съдилищата могат да постановят да се отложи изпълнението на наказанието.

Ако в продължение на три години условно осъденият не бъде осъден за друго престъпно деяние от общ характер, осъждането се счита за нестанало. В противен случай, първото наказание се изпълнява без да може да се смесва с второто.

Институтът на условното осъждане е от грамадно значение за целесъобразната организация на борбата с престъпността. Законът, който въведе у нас този институт, съставлява една от най-хубавите законодателни мерки в наше време. Той надмина всички очаквания и едва ли самият законодател е предвиждал всички благотворни резултати на този закон. Условното осъждане представлява преди всичко това голямо предимство, че пощадява първично осъдения от съприкосновение с рецидивиста и закоравелия престъпник и по този начин предпазва от заразата на престъпността. В настоящето време по един положителен начин е установено, че краткосрочното наказание упражнява твърде слабо репресивно влияние, когато пък, в много случаи, то има гибелно влияние, особено върху първично осъдените.

Условното осъждане отговаря на необходимостта да не се прибягва към наказание без нужда. Наказанието е едно опасно оръжие, което изисква да се употребява с голямо

³³ Прекрасният белгийски закон за Обществена защита (la Loi de Defense sociale) спрямо ненормални и престъпници по навик от 9. април 1930 г. съдържа твърде полезни указания по този предмет.

³⁴ La Revue Pénitentiaire de Pologne. Janvier 1930.

разбиране и с голяма предпазливост.

При новите възгледи върху престъплението, значението на „наказанието“ значително се е намалило; то се признава само като едно от средствата за борба с престъпността, и то не най-важното и най-целесъобразното. В областта на борбата с престъпността е произлязла същата промяна, както и в медицината. Наказанието, както и лекарството, са престанали да бъдат главно средство за лекуване. Науката за наказателното право посочва нови средства за борба с престъпността. При това, има един клас престъпници, наречени **случайни**, за които краткосрочното затваряне е не само безполезно, но и във висша степен опасно и вредно, защото може веднъж завинаги да ги погуби.

Безспорно е, че условното осъждане трябва да се счита като най-сигурно средство за подтикване в правия път онзи, който веднъж се е отклонил от него, и най-добро лекарство на злото, което изисква не толкова наказание, колкото предпазване.

Институтът на условното осъждане, възприет от най-напредничавите държави на света, се усвоява от всички най-нови законодателства, и резултатите от прилагането му доказват по най-очевиден начин неговите предимства. За неговата целесъобразност и за благотворното му влияние върху престъпността най-красноречиво говори наказателната статистика на цивилизования свят: в Англия от условно осъдените само 5% извършват ново престъпление, в Белгия — 3%, във Франция — само 2%.

От току-що изложеното става явно, че нашият законодател е извършил едно мъдро дело, като е въвел у нас този хубав институт, който в настоящето време съществува в света в три различни форми: масачузетска, английска и континентална. Нашият закон, който принадлежи към континенталната система, известна във Франция под названието *Loi Berenger*, е заимстван от белгийския закон за условното осъждане от 31. май 1888 г. (чл. 9).

Бележка: Историята на нашето законодателство по печата съставлява предмет на отделно изложение. Тук мимоходом ще забележим само, че през последните петдесет години не по-малко от дванадесет закона по печата са били издадени.

Във връзка с развитието на нашето наказателно право считаме за нужно да кажем две думи и за развитието на нашето тъмнично дело. Известно е, че за постигане целите на наказанието в борбата с престъпността, необходимо е осъществяване на така наречената пенитенциерна реформа или надлежно уреждане на тъмничното дело. В това отношение в цивилизования свят от един век насам енергично се работи и вече са осъществени грамадни успехи, благодарение на благородните усилия на редица филантропи и мислител: Джон Ховард, Еремия Бенгам, Валтер Крофтон, Дюкпесио, Уилям Тяллак, Евелин Ръгълс Брайс и др., а особено благодарение работите на международната пенитенциерна комисия, която е обнародвала повече от 80 грамадни тома, и международните пенитенциерни конгреси, които всеки пет години се събират в една от европейските столици, за да разискват необходимите реформи по затворното дело. Ръководната идея на тези пенитенциерни конгреси винаги е била доставяне на обществото по-добри средства за борба с престъпността. Едно от тия средства е било правилната организация на затворното дело. Трябва да признаем, че в това отношение у нас твърде малко е направено. Нашите затвори, с малко изключения, са още първобитни. Едно щастливо изключение съставлява може би Софийският централен затвор. Ние нямаме още нито едно възпиталище, в същински смисъл на думата, за малолетни престъпници и порочни деца по образеца на възпиталищата, които съществуват в цивилизования свят, а особено в Белгия и Унгария. Ние нямаме още нито едно специално заведение за настаняване на ненормални и престъпници по навик, каквито са английските *asylum* и италианските *manicomii*, германските *sicherungsverwahrungen*. Наистина, осъществяването на пенитенциерната реформа е свързано със значителни разходи, които държавата засега не може да си позволи, но все пак не може да се отрече, че при по-жив интерес към делото и при по-основно запознаване с пенитенциерната реформа в света, могло е да се направи много повече в това отношение. У нас правилата по изпълнението на наказанието са разхвърлени отчасти в общата част на наказателния закон, отчасти в Закона за углавното съдопроизводство (чл. чл. 600—616) и в правилника за окръжните затвори от 17. август 1893 г., обнародван в брой 76 на Държавен вестник. Но тия правила са непълни и недостатъчни. Новият общ правилник за затворите от 11. май 1938 г. внася наистина известно подобрене в тази материя, но това е недостатъчно. Нужно е създаването на общ закон за изпълнението на наказанията по образеца на германския закон *Strafvollzugsgesetz* от 9. септември 1927 г. Въпросът: коя от пенитенциерните системи - обурнска, филаделфийска и ирландска или прогресивна, заслужава предпочитане - е бил разискван. И в настоящето време този въпрос се счита за изчерпан; днес пенитенциерната реформа поставя други много по-важни въпроси относно правилната класификация на затворниците, грижи за тяхното умствено, нравствено и религиозно възпитание,

медицинската помощ и правилната организация на работата в затворите. Впрочем, тоя последния²⁸ въпрос вече е привлякъл вниманието на министерството на правосъдието, което, ръководено от правилото, че „леността е майка на всички пороци“, още на 20. април 1904 г. издаде правилник, обнародван в брой 84 на Държавен вестник, с който уреди въпроса за използване труда на затворниците, осъдени на повече от 5 години строг тъмничен затвор, за работа на открито, главно по държавни и обществени пътища. Законът за работата на затворниците от 27. февруари 1922 г., обнародван в Държавен вестник брой 267, дойде да уреди още по-обстойно и по-системно организацията на затворническия труд, и по тоя начин и у нас намери приложение едно от основните учения, преподадени от пенитенциерната наука, че работата е елемент за превъзпитание за затворника — средство за подготвяне материалните условия за това превъзпитание и фактор за упътване към честен и добър живот. Но, разбира се, тази е само една частична реформа, която не изчерпва многобройните изисквания, които съвременната пенитенциерна наука предявява за успеха на затворното дело.

НАКАЗАТЕЛНО СЪДОПРОИЗВОДСТВО

Углавно съдопроизводство. Историята на действащия у нас Закон за углавното съдопроизводство от 7. април 1897 г. е доста сходна с тая на Закона за гражданското съдопроизводство. Първите правила по нашия углавен процес се съдържат във Временните съдебни правила от 24. август 1888 г., изработени от управляващия тогава съдебния отдел в България Сергей Ив. Лукиянов. Предвид обаче на непълнотата на тия правила, още през 1896 г. Министерството на правосъдието изработи проект за углавно съдопроизводство, който на 15. януари 1897 г., беше внесен в Деветото обикновено народно събрание с доклад от 1. октомври 1896 г. на тогавашния министър на правосъдието Т. Теодоров. Законопроектът бе гласуван на 11. февруари 1897 г., обнародван в Държавен вестник от 7. април с. г., брой 65 и влезе в сила на 1. юли с. г. Законът се състои от 640 члена, почерпени главно от руския „Устав уголовного судопроизводства“ от 1864 г., второ поправено и допълнено издание от 1896 г. От издаването му до сега, законът за углавното съдопроизводство е бил изменян и допълван около 15 пъти, при все това обаче и днес запазва първоначалната си физиономия и номерация. Основни начала на закона са: състезателното начало, устността, публичността и непрекъснатостта на производството, равноправност на страните и предположение за невинност на подсъдимия.

През 1922 г. законът за углавното съдопроизводство бе допълнен с правила за производството по дела за заварени престъпления (чл. чл. 657—664), за наказателните заповеди (чл. чл. 665—672) и за производството по дела за нарушения, по които несъдебни власти издават наказателни постановления (чл. чл. 673—683). Тия последни правила, както и правилата за наказателните заповеди, са съставени по съответните правила на германската наказателна процедура (§ § 447—458).

Нашата наказателна процедура е една от сравнително добрите процедури. При все това обаче - и в нея могат и трябва да станат някои подобрения. В нея обвинителното начало не е прокарано последователно. В стадия на предварителното дирене силно преобладава следственото начало и писмеността в ущърб на обвинителното начало. Между това, нужно е и в тази фаза на процеса обвинителното начало да бъде надлежно застъпено, като предварителното дирене се ориентира повече към правилата на австрийската углавна процедура, в която господства юридическото правило — *wo kein Klager ist, da ist auch kein Richter*, и като съдебната полиция се постави на научни и по-здрави основи, а при това - на предварителното дирене се допусне, в известни предели, адвокатска защита. Най-сетне, ще трябва да се помисли и за удовлетворението на друга една нужда — създаването на процедура за детски съдилища, било като съставна част на общата наказателна процедура, било като отделен закон, тъй като и в това отношение сме останали доста назад от напредналите страни.

Във връзка с нашия предмет, считаме за нужно да кажем две думи и за развитието на законодателството в бивша Източна Румелия. През краткото време на своето съществуване (1879—1885 г.) тя разви една голяма законодателна дейност. Областното събрание и постоянният комитет на Източна Румелия изработиха голямо число закони и публично-административни правилници по разните клонове на управлението. Историята на тази законодателна дейност е твърде интересна, но предвид на малкото място, с което разполагаме, а главно поради тесните рамки на нашата тема, съжаляваме, че не можем да влезем в подробности по този предмет, а ще трябва просто да се позовем на хубавите

областни сборници, в които са напечатани законите и правилниците на бившата автономна област, а именно: „Областен сборник от закони за Източна Румелия“ (1880—1885), „Сборник на Дирекцията на правосъдието на Източна Румелия“ (1885) и Дневниците на шестте редовни сесии на Областното събрание (1880-1885), като се задоволим да споменем, че освен приетите по установения ред закони и правилници, правителството на бивша Източна Румелия е изработило два бележити законопроекта по гражданско и наказателно съдопроизводство, които носят всички отличителни белези на модерни законодателни актове. Законопроектът за наказателното съдопроизводство е обнародван в юридическото списание „Законоведец“ (Пловдив 1883 г.), а тоя за гражданското съдопроизводство, заедно с едно обстойно изложение на мотиви, е непечатан в областната печатница (Пловдив, 1885 г.).

От гореизложеното става явно, че в периода от шестдесет години, които са изминали от Освобождението, нашият законодател е развил една грамадна законодателна дейност. Днес ние притежаваме едно доста пълно гражданско и углавно законодателство, което и в качествено отношение не стои на по-ниско равнище от законодателствата на напредналите народи.

Това трябва да ни служи за поощрение в бъдещето.

Но каквито и да са нашите закони, дори и тогава, ако те бяха дело на някой Ликург или на някой Солон, дори и тогава, ако те бяха творба на Олимпийския Юпитер, като законите, за които ни говори Платоновият Клиний, то пак те не могат да имат претенцията на съвършенство, тъй като Правото, във вечния си вървеш, безспирно се развива и усъвършенства в течение на вековете.

Под влиянието на икономическите, стопански и социални промени, нравствените схващания постоянно се развиват и всяко изменение в общественото устройство поражда съответно изменение в нашите схващания за право и справедливост. По този начин чисто индивидуалистичната доктрина се напуца и новите стремежи в правото се кристализират около понятието за обществена солидарност.

Основният принцип на новото право се състои в едно равновесие между правото на личността и правото на обществото — в един компромис между индивидуалните потребности и обществените изисквания. От една страна, личната автономия, от друга страна, обществената солидарност.

Прочее, едно благородно и велико дело предстои на нашия законодател и на нашите правници, които имат присърце напредъка на обществото и желанието да видят въвеждането в нашето законодателство новите идеи за по-възвишен морал, който да отговаря на нашите по-изтънчени чувства за справедливост и на обществения идеал за по-добър живот.